

Raport sintetic referitor la activitatea desfășurată în cadrul proiectului
Beyond the Norms: Religious Practice in Medieval and Early Modern Transylvania
(proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0359)
2011-2016

Proiectul *Beyond the Norms: Religious Practice in Medieval and Early Modern Transylvania* și-a propus drept principal obiectiv să estimeze nivelul de integrare de către laicat a normelor propuse de biserică, atât în ceea ce privește credințele, cât și practicile religioase. În acest sens au fost stabilite trei mari zone de analiză: patronajul (asupra bisericilor, inclusiv spitalele și alte organizații caritabile dar și asupra obiectelor și imaginilor prezente în clădirile ecleziastice), instituții inițiate de laici cum ar fi confreriile devoționale și cele profesionale (de pildă breslele) și practicile funerare.

Pentru atingerea obiectivelor asumate în cadrul proiectului, fiecare membru al echipei și-a formulat o temă de cercetare corespunzătoare scopului principal și anume analiza practicilor religioase din perspectiva normelor ecleziastice și a inițiativelor laicilor. Astfel, directorul de proiect, conf. univ. dr. Maria Crăciun a propus o cercetare intitulată *Reformarea artizanilor sau artizanii Reformei? Rolul meșteșugarilor în implementarea Reformei în comunitatea sașilor transilvăneni*. Ancorată în analizarea statutelor de breaslă dar și a altor acte emise de bresle sau pentru ele de către municipalitate sau autoritatea politică, cercetarea s-a concentrat în primul rând asupra procesului de disciplinare religioasă și socială precum și asupra modului în care prescripțiile referitoare la practica devoțională au fost interiorizate de meșteșugari.

Ovidiu Ghitta, de asemenea membru al echipei proiectului, a ales în cadrul proiectului tema *Practici "superstițioase" la românii greco-catolici din Transilvania în epoca reformismului*.

Mária Lupescu Makó, membră a echipei proiectului, a demarat o cercetare numită *Acte devoționale în Transilvania medievală*, încercând să surprindă varietatea actelor devoționale ale elementului laic din Transilvania epocii medievale, evoluția acestora în timp și nivelul de conformitate cu prescripțiile bisericii. Sursele de bază vor fi testamentele, completate cu alte surse de referință din domeniul izvoarelor scrise și cele arheologice. În centrul atenției va sta atât elementul nobiliar cât și cel urban, o posibilă comparație între cele două segmente ale laicului putând contribui la cristalizarea perspectivei în ansamblu în ceea ce privește devoțiunea în Transilvania medievală.

În ceea ce-l privește pe Ciprian Firea, de asemenea membru al echipei proiectului, acesta și-a definit tema/subiectele principale de cercetare, în sfera patronajului artistic.

În configurarea contribuției ei în cadrul acestui proiect de cercetare, Carmen Florea a ținut cont atât de exigențele acestuia, cât și de propria ei experiență de cercetare. Cum principalul obiectiv al proiectului este acela de a descifra modalitățile în care experiența religioasă a laicilor se construiește în funcție de prescripțiile normative ale ierarhiei ecleziastice, Carmen Florea a încercat să contureze tema ei de cercetare în cadrul proiectului în funcție de acest obiectiv major. Cultul sfinților în perioada evului mediu târziu și înțelegerea lui într-o manieră comparativă cu situații similare din Centrul și Vestul Europei reprezintă domeniul în care s-a specializat în ultimii ani, punând un accent deosebit asupra situației transilvănene. Cum subiectul a fost puțin dezbătut atât în istoriografia locală, cât și în cea europeană, Carmen Florea a încercat să adapteze sugestiile teoretice și metodologice formulate de către cercetarea occidentală la specificitatea Transilvaniei medievale (din punct de vedere istoric, ecleziastic și cultural), dar și din punctul de vedere al surselor produse și supraviețuite în această regiune.

1.1 Etapele cercetării științifice

Obiectivul științific reprezentat de amplasarea practicilor religioase la intersecția dintre normele și prescripțiile ecleziastice și inițiativele seculare a fost defalcat inițial pe perioada 2011-2014 pentru ca apoi să se prelungească pe perioada 2015-2016. Cu toate acestea etapele principale ale cercetării au rămas aceleași: s-a pornit de la familiarizarea cu literatura dedicată subiectelor de interes și identificarea surselor care au contribuit la articularea cercetărilor, s-a continuat cu discutarea conceptelor utilizate în aceste cercetări, cu aplicabilitatea lor în cazul Transilvaniei, cu metodologia elaborată în cadrul fiecărei cercetări și s-a încheiat cu integrarea cercetării în circuitul științific internațional și diseminarea rezultatelor. Principiul de organizare și desfășurare a cercetării a fost acela a unor cercetări individuale, întreprinse în paralel și conform unor principii conceptuale și metodologice comune de către toți membri echipei de cercetare. Formula de lucru pentru a menține comunicarea între membrii echipei și coerența demersului cercetării a fost aceea a întâlnirilor lunare și a atelierelor organizate, în principiu la finalul fiecărui an.

Conform acestui plan, anul **2011** a fost dedicat atingerii unor obiective punctuale, crearea suportului documentar pentru proiect prin identificarea materialului bibliografic și localizarea materialului de arhivă, precum și a celui vizual. Rezultatul concret al acestei activități (conform propunerii inițiale) a constat în compilarea unei bibliografii a proiectului. Materialul rezultat în urma cercetării bibliografice a fost pus la dispoziția tuturor membrilor echipei proiectului, constituind baza abordărilor teoretice și metodologice pentru anii următori.

Bibliografiile alcătuite au încercat să răspundă unor principii stabilite de comun acord de către echipa de cercetare. De exemplu, bibliografia alcătuită de Carmen Florea în decursul primelor trei luni ale proiectului a avut în vedere atât un efort cantitativ, cumulativ care să acopere debaterile actuale în diferite spații istoriografice (italian, francez, anglo-american), cât și unul calitativ, capabil să evidențieze subtilitățile acestor debateri. Carmen Florea a încercat să folosească în identificarea celor mai relevante lucrări experiența anterioară în domeniul cultului sfinților, făcând astfel un pas înainte în diversificarea intereselor sale de cercetare. În același timp, a încercat să alcătuiască o bibliografie orientată deopotrivă spre dezbateri teoretice și spre exemplificare, pentru a putea observa rolul/rolurile pe care laicii l(e)-au jucat în definirea universului lor devoțional.

Mária Lupescu Makó a realizat o bibliografie care s-a concentrat pe diverse teme ale proiectului, cum ar fi: intercesori, patronaj, pietate, pelerinaj, bresle, asistență socială în orașe, ordine mendicante. În centrul atenției a stat Transilvania epocii medievale și premoderne, dar au fost introduse și lucrări de referință din spațiul occidental, care pot fi utile celor interesați ca metodă de lucru și de cercetare. De asemenea, literatura secundară a fost precedată de o bibliografie a surselor aferente proiectului, în această categorie fiind introduse atât izvoare editate și apărute în diferite colecții de documente, dar și fonduri de arhive din România și Ungaria ce conțin surse inedite utile proiectului.

Ovidiu Ghitta a desfășurat o activitate de documentare în B.C.U. Cluj-Napoca și Biblioteca Academiei, Filiala Cluj, pentru întocmirea bibliografiei. A avut în vedere nu doar contribuțiile cu referire directă la tema propusă (și la cazul românilor ardeleni), ci și lucrări din diverse istoriografii occidentale (engleză, franceză, italiană, germană), ce pot oferi sugestii metodologice și de analiză. Totodată, a parcurs cartea *Păstoriceasca datorie dumnezeieștii turme vestită* (Blaj, 1759), al cărei conținut de idei a fost contextualizat și comentat în următoarea fază a cercetării.

Fiind interesată de identitatea confesională, în special în expresia ei vizuală dar și de disciplinarea religioasă și socială Maria Crăciun a consultat o bibliografie complexă care a integrat o literatură referitoare la confesionalizare în toate nuanțele ei, evoluția spațiului sacru și a serviciului divin în bisericile luterane, decorația spațiului ecleziastic în relație cu comportamentul devoțional și comunicarea religioasă.

Anul **2012** a fost în economia proiectului anul clarificărilor conceptuale. Fiecare membru al echipei a adus în discuție un concept esențial pentru tema de cercetare aleasă. Astfel, Carmen Florea a ținut seama de dezbaterile conceptuale în istoriografia ultimului deceniu referitoare la noțiunea de religie civică. Formulată în cursul anilor 80, îndeosebi cu privire la situația orașelor din Nordul Italiei, acest concept a câștigat aderență în dezbaterile istorice, fiind transferat dinspre spațiul italian înspre cel nord-european. Carmen Florea și-a propus ca prim scop înțelegerea acestei dezbateri și însușirea modificărilor aduse conceptului inițial. Religia civică reprezintă un sistem religios care este articulat de către magistratura urbană în funcție de propriile sale interese (politice, de prestigiu sau devoționale). Implicarea autorității urbane în sprijinirea și promovarea unor devoțiuni noi (cum ar fi Corpus Christi) sau a cultelor unor sfinți recenți reprezintă elementul cheie al definirii unei religii a cetățenilor. Familiarizarea cu bibliografia circumscrisă acestui concept s-a dovedit esențială în testarea aplicabilității lui în mediul transilvănean, mai exact în cel urban. Această testare a surprins modalitățile în care religia civică s-a născut și a funcționat în orașele Transilvaniei medievale târzii, permițând astfel o nuanțare și o completare a discuției existente în istoriografia europeană.

Având în vedere specificul cercetării derulate în cadrul proiectului *Beyond the Norms*, preocupată de reconstituirea experienței religioase a laicului dincolo de normele propuse de biserică și luând în considerare setul de credințe și ansamblul de practici religioase a fost necesară discutarea unor concepte 'cadru' cum ar fi 'religie populară' și 'cultură religioasă', 'experiența religioasă' și 'religie trăită'. Pentru a aduce aceste clarificări conceptuale, echipa proiectului a dedicat una dintre întâlnirile lunare conceptului de 'religie populară' și evoluției acestuia în istoriografie. Fiecare membru al echipei a sugerat un număr de articole referitoare la acest subiect care au fost scanate și puse la dispoziția întregului grup. Aceste studii au fost citite în prealabil și apoi discutate cu ocazia întâlnirii care a avut loc în luna iunie 2012. Cărțile esențiale pentru tema subiectului, care nu existau în acel moment în bibliotecile clujene au fost achiziționate în

cadrul proiectului (în anul 2012) și au intrat în colecțiile Universității "Babeș-Bolyai". Întâlnirile organizate periodic conform unei planificări prestabilite au condus la clarificarea conceptuală necesară derulării cercetării religiei laicului și au constituit punctul de plecare în organizarea unor ateliere cu participare internațională (v. mai jos secțiunea dedicată diseminării, punctul 2.3).

Paralel cu clarificarea conceptuală, echipa proiectului a continuat în anul 2012 cercetarea și analiza surselor textuale și vizuale. Pentru o bună acoperire a spectrului documentar, echipa proiectului a decis că este necesară angajarea unui arheolog care să adune rapoartele de săpătură și să identifice materialul publicat referitor la monumente ecleziastice din Transilvania. Pentru scopul cercetării noastre cele mai multe informații pot fi extrase mai ales din inventarul funerar și răspândirea diferitelor obiecte (pe teritoriul cimitirului) care pot indica un statut social ridicat, folosit de elita laică sau ecleziastică, poziționarea mormintelor înăuntrul sau în jurul bisericilor, respectiv capelelor. La fel de interesante sunt diferitele etape de construcție, amenajări în interiorul bisericii care pot indica evenimente legate de practica religioasă. Pe lângă cele menționate mai sus, importante surse pot fi pietrele funerare aflate în biserică indicând patronajul și reprezentarea socială a donatorilor. Poziționarea lespezilor funerare poate iarăși furniza informații despre audiență, vizibilitatea lor pentru publicul mai larg sau numai pentru un anumit grup de oameni. Astfel că, în **anul 2012** echipa proiectului a beneficiat de ajutorul unui arheolog (Ünige Bencze) angajat pe durată limitată, care a contribuit prin analizarea unor surse specifice și identificarea unor rapoarte de săpătură la acoperirea unor aspecte relevante temei proiectului.

Anul **2013** a fost anul dedicat conceptelor aplicate în cercetările punctuale întreprinse de echipa proiectului *Beyond the Norms: Religious Practice in Late Medieval and Early Modern Transylvania*. Un prim obiectiv l-a constituit îmbunătățirea capacității de cercetare a echipei proiectului, fructificându-se cercetarea desfășurată în anii anteriori în legătură cu definirea conceptuală și colectarea și interpretarea materialului documentar. Acest obiectiv a fost atins prin întâlnirile lunare ale echipei proiectului în cadrul cărora au fost prezentate rezultatele cercetării în lucru asumate de către fiecare membru al echipei la începutul cercetării (v. mai sus pentru detaliile aferente temelor de cercetare). Aceste prezentări s-au constituit de fapt în discuții referitoare la conceptele folosite și la metoda de lucru adaptată surselor existente pentru această temă.

Astfel, Ciprian Firea a prezentat în **22 martie 2013** lucrarea *“Donatio pro memoria. Lay and Feminine Patronage in Late Medieval Transylvania (sec. XIV-XVI). A research of visual and written sources”*. Prezentarea și-a propus să identifice și să exploreze sursele vizuale și textuale privind practicile religioase ale laicatului în Transilvania medievală târzie. O atenție specială a fost acordată strategiilor salvifice personale ale indivizilor – strategii care includ perpetuarea memoriei (fie prin intermediul miselor private, fie prin instrumente vizuale, cum ar fi portretele donatorilor, elemente heraldice, inscripțiile care însoțesc donația etc). Un accent special a fost plasat asupra participării și implicării femeilor în apariția și finanțarea acestor strategii salvifice.¹

În **24 mai 2013**, Carmen Florea a prezentat rezultatele proiectului său, *‘Civic Control of the Sanctity in Late Medieval Transylvania’*. Carmen Florea a dedicat intervenția sa elucidării conceptului de “religie civică” într-o prezentare interesantă și stimulativă. Cercetarea sa a pornit de la premisa că o religie civică s-a dezvoltat în orașele Transilvaniei între secolele XIV și XVI. Integrată în obiectivele proiectului pentru anul 2013, această discuție metodologică privind valențele interpretative ale acestui concept a însemnat pentru autoare o urmare firească a demersului ei în anul precedent, o evaluare critică a surselor care îi stăteau la dispoziție pentru această temă de cercetare.

În **27 iunie 2013**, Mária Lupescu Makó a prezentat lucrarea *‘Donații pentru mântuirea sufletului în Transilvania medievală’* care s-a concentrat asupra unui tip mai puțin obișnuit de donație salvifică, donarea unui serv către un stabiliment ecleziastic.

În **31 iulie 2013**, Maria Crăciun și Ciprian Firea au prezentat rezultatele cercetării de teren în județele Brașov, Sibiu, Mureș și Alba. Cei doi cercetători au încercat să schițeze o metodologie optimă pentru descrierea și fotografierea monumentului vizat, metodologie care să țină seama de condițiile locale (distrugerea parțială a monumentului din diverse cauze, printre care intervențiile de restaurare brutale – vezi exemplul bisericii din Iacobeni – nu sunt pe ultimul loc).

În **4 octombrie 2013**, echipa proiectului a invitat-o pe Dr. Diana Covaci care desfășoară cercetări similare referitoare la religia laicatului în Transilvania modernă să

¹ Întâlnirea din luna aprilie a fost dedicată strategiilor pentru anul 2013 și nevoii de a ajusta obiectivele proiectului la noul buget anunțat pentru anul 2013.

își prezintă rezultatele cercetării. Comunicarea susținută *"Înregistrarea abaterilor de la norma ecleziastică în documentele parohiei greco-catolice române Bucium-Sasa"* a avut în vedere modalitatea înregistrării în documentele ecleziastice ale comunității greco-catolice române a unui caz matrimonial. Cazul se organizează în jurul necesității obținerii unei dispense de căsătorie pentru un credincios aparținând elitei comunității rurale mai sus-amintite. Exemplul are meritul de a evidenția profunde implicare a autorităților ecleziastice de la nivel local (preot, protopop) pentru rezolvarea în mod favorabil a problemei apărute, astfel încât să poată fi preservată armonia comunitară. Din punct de vedere metodologic, prezentarea a insistat asupra utilității unui caz mai puțin investigat al religiozității de jos-în-sus din perspectiva aplicabilității normei ecleziastice în zorii modernității.

În data de **31 octombrie 2013** a fost programată prezentarea unui alt membru al echipei, Ovidiu Ghitta, prezentare care s-a focalizat asupra *"Legii și fărădelegii" în episcopia de Muncaci în secolul al XVIII-lea*.

În data de **29 noiembrie 2013**, Maria Crăciun a prezentat sursele și metoda folosită pentru cercetarea sa din acest proiect *Reforma artizanilor sau artizanii Reformei?* referitoare la contribuția artizanilor din orașele Transilvaniei la implementarea Reformei în secolele XVI și XVII. Cercetarea are în centru conceptul de "identitate confesională", a cărei construcție este urmărită în acest studiu de caz dedicat unui segment social bine definit în ambianța urbană transilvăneană, meșteșugarii.

Seria întâlnirilor dedicate metodologiei proiectului a fost finalizată în luna **noiembrie 2013** având drept subiect folosirea surselor vizuale și materiale pentru explorarea religiozității laice. Această întâlnire desfășurată sub forma unui atelier a încercat să pună în discuție această temă în prezența unui grup mai larg de cercetători din România care se confruntă cu probleme similare în demersul lor științific. Atelierul *Text, imagine, obiect: itinerarii în explorarea religiozității medievale și premoderne (abordări și metode de lucru)*, care a avut loc la Cluj, 15 noiembrie 2013 a beneficiat de prezența unor cercetători din alte centre universitare, Violeta Barbu de la Institutul de Istorie Nicolae Iorga din București, Cristina Codarcea de la Institutul de Studii Sud-Est Europene din București și Ioan Albu de la Universitatea din Sibiu. Pentru o diseminare mai eficientă a acestui tip de abordare echipa proiectului a invitat o serie de specialiști cum ar fi Ioan-Aurel Pop, Doru Radosav și Greta Miron (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj) alături de Mihaela Sanda Salontai (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj), precum

și un număr de cercetători tineri, la nivel post doctoral, cum ar fi Diana Covaci (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj), Ana Maria Gruia (Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj), la nivel doctoral, Elena Firea (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj), Sever Oancea (Universitatea din Frankfurt a.M.), Diana Dăian (Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj), precum și un număr de studenți ai programului de masterat *Societate, Artă, Identități în Europa Centrală*, cum ar fi Paula Cotoi, Maria Frînc și Alexandru Ștefan.

Toți membrii proiectului și alți colaboratori ai acestuia, de pildă Diana Covaci, care a încântat publicul cu lucrarea *Dumitru și Elenuța: o poveste de dragoste transilvăneană de la finalul secolului XIX*, au prezentat modul în care au abordat sursele în cercetarea proprie pentru a obține acea privire de jos care a fost scopul principal al metodologiei asumate în cadrul acestui proiect. Carmen Florea a prezentat lucrarea *A existat o religie civică în Transilvania medievală?* încercând să clarifice atât un concept cât și o categorie de analiză esențială pentru tema aleasă în cadrul proiectului. Maria Crăciun a prezentat cercetarea desfășurată în cadrul proiectului cu titlul *Reformarea artizanilor sau artizanii Reformei? Rolul meșteșugarilor în implementarea Reformei în comunitatea sașilor transilvăneni*, Mária Lupescu Makó a vorbit despre *Acte devoționale în Transilvania medievală*, Ovidiu Ghitta s-a ocupat de *Lege și fărădelege în Episcopia de Muncaci în ultimele decenii ale secolului XVIII*, iar Ciprian Firea de *Femeile ca fondatoare de programe memoriale în Transilvania evului mediu târziu. O discuție a surselor vizuale și documentare*. Discuția concentrată asupra surselor și a modalităților de abordare a fost extrem de animată, mai ales prin intervențiile invitaților din afara proiectului care au adus o experiență de cercetare diferită și unghiuri de abordare distincte. În acest sens sunt de remarcat intervențiile Violetei Barbu și ale Cristinei Codarcea care au introdus perspectiva misiunii și a reacției la misiune precum și experiența de cercetare într-un alt spațiu geografic decât Transilvania, teritoriile extra-carpătice și Balcanii.

În anul **2013** am fi dorit să organizăm două ateliere care să prezinte primele rezultate ale membrilor echipei de cercetare. Ele urmau să vizeze atât utilizarea unor concepte, cât și clarificarea unor metode de lucru. Datorită finanțării reduse a proiectului (47% din valoarea stabilită prin contractul inițial), a trebuit să renunțăm la acest plan și să ne limităm la organizarea unui singur atelier (v. mai sus).

Tot în anul 2013 era planificată, conform cererii de finanțare depuse, angajarea unor specialiști cu experiență în studii culturale/antropologie. Din păcate, datorită finanțării parțiale și târzii (prima tranșă din avans, în valoare de 87445.99 lei a fost

anunțată în 7 mai 2013, iar a doua tranșă, în valoare de 95580.50 lei a fost anunțată în 9 august 2013) a devenit imposibilă angajarea acestor specialiști, mai ales având în vedere faptul că procedurile pentru angajarea unui cercetător care nu este cetățean român sunt complicate și cronofage. Membrii echipei au încercat să suplinească această carență cu ajutorul bibliografiei achiziționate pe acest subiect, rămânând însă cu regretul că un dialog cu cercetători formați într-o altă ambianță academică nu a fost, de data aceasta, posibilă.

Anul **2014** a fost anul dedicat clarificărilor metodologice. Astfel, un prim obiectiv al activității a fost definitivarea metodologiei de cercetare care s-a realizat prin întâlniri periodice ale echipei proiectului pentru discutarea metodelor elaborate pe parcursul analizei materialului documentar adunat și prin discuții online cu cercetători având interese similare, afiliați unor universități din străinătate și din țară (Marie Madeleine de Cevins, Letizia Pellegrini, Katalin Szende, Andrew Spicer, Ute Lotz Heumann, Violeta Barbu, Cristina Codarcea, Florin Platon).

Prin urmare, pe parcursul acestui an fiecare membru al echipei de cercetare s-a dedicat valorificării materialului documentar identificat în anii precedenți, cu ajutorul unor metodologii inovative și prin abordări originale. În consecință, echipa de cercetare s-a întâlnit periodic, conform tradiției deja stabilite pentru a discuta progresele cercetării în lucru.

Pe parcursul anului 2014 Ciprian Firea s-a concentrat asupra studiului unui izvor inedit (pe care i l-a pus la dispoziție dl. Adinel Dincă) "Protocollum Capituli Cibiniensis ab anno 1523 usque ad annum 1536" (cca. 300 de pagini) care cuprinde procesele verbale ale judecăților care au avut loc în cadrul Capitlului de Sibiu în perioada indicată. Izvorul este deosebit de relevant pentru tema de cercetare a proiectului, dat fiind că acesta conține (între altele) o multitudine de acțiuni juridice inițiate în fața forului de judecată ecleziastic ca urmare a transgresării unor norme și prescripții bisericești și/sau civile (ofense aduse clerului, adulter, atingerea proprietății ecleziastice, intromisiuni în dreptul de patronaj etc.). Pe de altă parte, sursa este foarte importantă deoarece reflectă tocmai perioada în care "norma" în sine era pusă sub semnul întrebării prin pătrunderea luteranismului în Transilvania. Un segment important din aceste judecăți are în vedere ofense aduse de propagatorii Reformei prescripțiilor bisericii "vechi". Cu ocazia prezentării acestei surse celorlalți membrii ai echipei de cercetare, Ciprian Firea a adus în discuție problemele care au apărut în transcrierea și analizarea acestui document

precum și posibilitățile de valorificare a informațiilor furnizate de această sursă extrem de bogată.

O altă parte a cercetării sale s-a concentrat asupra unui izvor nepublicat, păstrat la Biblioteca Universitară din Bologna, cuprinzând epistole transilvănene din perioada 1505-1570 (cele mai multe databile între 1540-1555). Izvorul, un *codex epistolaris* de 160 de pagini, cuprinde copii ale unor scrisori redactate de diferite personaje transilvănene, dar mai ales de cele aparținând categoriei învățătorilor (*rectores scholarum*) și preoților din decanatele Rupea, Saschiz și Bistrița. Anumite detalii sunt relevante în privința definirii "normei" bisericii sașilor transilvăneni aflată în plină transformare. Din punctul de vedere al bibliografiei consultate Ciprian Firea s-a concentrat asupra vieții bisericești și intelectuale a sașilor din epoca medieval-târzie și premodernă, în vederea definirii conținutului "normei" în perioada respectivă.

În interiorul temei de cercetare alese, Maria Crăciun s-a concentrat asupra modului în care artizanii sași au preluat ideile Reformei susținute de elita ecleziastică și politică a orașelor transilvănene. Cercetarea a evoluat în două direcții, relația laicilor cu noul serviciu divin luteran, inclusiv manifestările devoționale în interiorul spațiului ecleziastic și disciplinarea religioasă a comunității de către clerul proaspetei biserici. Sursele folosite au fost, pe de o parte ordonanțele ecleziastice luterane redactate de Johannes Honterus, publicate de Oskar Netolicka și Georg Daniel Teutsch, decretele sinoadelor Bisericii Luterane și protocoalele vizitațiilor, editate de Georg Daniel Teutsch, iar pe de altă parte statutele breslelor din Brașov și Sibiu publicate de Gernot Nussbächer, Elisabeta Marin și Monica Vlaicu. Aceste documente au fost abordate din perspectiva unei istorii culturale a religiei cu un interes special pentru practica religioasă, pietate și devoțiune.

Maria Crăciun a prezentat în cadrul acestor întâlniri metoda de lucru elaborată pentru a ajunge la punctul de vedere al laicului în ceea ce privește transgresiile comportamentale prin revizitarea unei categorii arhifrecventate: documentele prescriptive. Pe parcursul întâlnirii au fost discutate problemele pe care le-a pus analiza comparată a două categorii de documente normative cu emitenți diferiți (clerici și laici) pentru a ajunge la reconstituirea unui punct de vedere secular în ceea ce privește transgresia normelor ecleziastice și sociale.

Analizarea materialului documentar textual în paralel cu cel vizual a dus la o nuanțare a temei și la abordarea comparativă a prescripției și aplicării acesteia în

domeniul organizării și decorației spațiului ecleziastic, pornind de la premisa că identitatea confesională poate fi exprimată în egală măsură prin intermediul imaginii. Această nuanțare a condus înspre analizarea, cu ajutorul surselor textuale și materiale, a serviciului divin desfășurat în bisericile luterane, considerat drept indicator identitar pentru comunitate. Atenția s-a îndreptat și asupra mobilierului ecleziastic fasonat pentru a reflecta momentele serviciului divin, în special asupra decorației acestor piese care sunt și ele purtătoarele unor mesaje identitare.

Pe de altă parte Carmen Florea a stabilit o agendă pentru perioada noiembrie 2013-noiembrie 2014 în funcție de interesul ei de cercetare în cadrul proiectului și anume perspectiva comparativă asupra cultului sfinților în perioada evului mediu târziu și a articulării civice a sanctității. Prin urmare, bibliografia consultată a ținut seama de acest interes de cercetare și a valorificat, prin adunarea materialului bibliografic, stagiul de documentare în bibliotecile Departamentului de Studii Medievale și a Universității Central Europene. De asemenea, efortul bibliografic depus în acest an a fost posibil și datorită lucrărilor achiziționate în cadrul (și, desigur, cu susținerea financiară) a acestui proiect de cercetare.

În cazul Máriei Lupescu Makó, un aspect investigat s-a referit la viziunea și atitudinea în fața morții a testatorului medieval. Pentru aceasta, a consultat ca surse scrise testamentele medievale târzii din Transilvania, analizând pe de o parte practica legată de înmormântarea și comemorarea defunctului, iar pe de altă parte viziunea asupra lumii terestre și cea de dincolo ce se desprinde din preambulul testamentelor. Cercetarea a vizat și compararea practicii cu învățămintele Bisericii, și în ce măsură cutuma locală a reușit, mai mult sau mai puțin, să fie consonantă cu prescripțiile Bisericii. Majoritatea surselor, adică actele de ultimă voință, au fost consultate fie prin copii xerox, fie prin intermediul internetului, izvoarele scrise înainte de 1526 fiind digitalizate și accesibile pe pagina de web a Arhivelor Naționale Maghiare.

O altă abordare a cercetării a fost legată de cultura materială și aspecte ale vieții cotidiene din evul mediu târziu și epoca premodernă. Vestimentația în acest caz a ocupat un loc special în abordarea acestei teme de cercetare, oferind posibilitatea de a compara îmbrăcămintea nobilimii cu cea a burgheziei locale, iar pe de altă parte cercetătoarea a încercat să arate în ce măsură prescripțiile orășenești ori cutuma locală, nescrisă a influențat vestimentația din perioada menționată. Sursele au fost aceleași ca în cazul anterior, testamentele, cele medievale fiind completate de testamentele din secolele XVI-

XVII. O parte din acestea, cele nobiliare, au fost publicate de Kinga Tüdös în colecția *Erdélyi Testamentumok (Testamente Transilvane)*, iar cele orășenești au fost studiate în arhivă, în colecția *Librii Regii* ale principilor transilvani.

Pe lângă aceste teme, Mária Lupescu Makó a continuat o cercetare mai veche legată de ordinele monastice și mendicante din Transilvania medievală, ocupându-se în mod special de reforma acestor ordine întreprinsă pe parcursul secolului al XV-lea. Cercetătoarea a încercat să schițeze motivele multiple care au condus la necesitatea reformei și scenariile întreprinse de liderii laici și ecleziastici pentru a pune în practică aceste reforme. O incursiune interesantă s-a dovedit analiza regulilor acestor ordine și a devianțelor de la aceste reguli, o temă consonantă cu obiectivele principale ale proiectului *Beyond the Norms: religious practice in late medieval and early modern Transylvania*, la începutul secolului al XVI-lea apărând în mod constant în sursele scrise plângeri referitoare la nerespectarea acestora ori eludarea acestora prin obținerea diferitelor dispense. Sursele utilizate: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I–III. Ed. Ferdinandus Knauz – Lodovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924; *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae 1859–1860; *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)* (Registrele conventului din Cluj-Mănăștur). I–II. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.) Bp. 1990; Ferenc L. Hervay: *Repertorium historicum ordinis Cisterciensis in Hungaria*. (Bibliotheca Cisterciensis 7.) Roma 1984.

În ceea ce îl privește pe Ovidiu Ghitta, acesta a avut în acest an în cadrul proiectului trei teme de cercetare: a) Acțiunea cu caracter normativ a episcopului greco-catolic de Muncaci Andrei Bacinschi, menită să impună (cu ajutorul circularilor expediate în limbile vorbite de supușii săi) reguli unitare în administrația parohială, în practica religioasă curentă și în activitatea catehetică. În cea mai mare parte inedite (și deci neexploatare de către istorici), circularile sunt o sursă ce îngăduie nu doar reconstituirea programului regulator al episcopului, ci și identificarea comportamentelor, atitudinilor, practicilor individuale sau comunitare pe care ierarhul urmărea să le reprime. Cercetarea a progresat evident în acest an, după ce în luna ianuarie, printr-o documentare realizată la Baia Mare, la Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale (în zilele de 23-25), Ovidiu Ghitta a fotografiat peste 300 de unități arhivistice din fondurile parohiilor Vișeu, Ilva, Seini, Baia Mare, Sat Șugatag,

Budești. El a reușit, totodată, să procure și să consulte articole sau volume publicate recent în Ucraina, Ungaria și Slovacia despre activitatea episcopului Bacinschi. b) A doua temă de cercetare s-a axat asupra conscripției populației din localitatea Tămaia, comitatul Sătmăr, realizată la 1773 de parohul greco-catolic. Ovidiu Ghitta și-a concentrat atenția asupra acestui document, interesat și de lămurirea contextului în care a fost produs, dar și de elementul ce-l particularizează: lista, cu nume și prenume, a capilor de familie din sat și a soțiilor lor. Onomastica locală i-a reținut atenția mai precis, prin ceea ce indică ea despre măsura în care se utilizau prenume creștine, se urma sinaxarul. Izvorul analizat și sursele care i-au îngăduit să reconstituie contextul și să relaționeze acest caz cu altele sunt inedite, fiind descoperite la Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale și la Arhivele Naționale Maghiare din Budapesta. c) A treia temă de interes a fost analizarea lucrării „Păstoriceasca datorie”, scrisă de episcopul greco-catolic de Făgăraș Petru Pavel Aron. Ca și în cazul circularilor lui Andrei Bacinschi, Ovidiu Ghitta a urmărit să distingă atât articulațiile și accentele unui discurs ecleziastic conceput să indice legea, regula, cât și felul în care este configurată în acesta fărădelegea, abaterea de la normă a laicilor. Pentru definitivarea studiului introductiv la ediția pe care a realizat-o, s-a concentrat în acest an cu precădere pe surprinderea influențelor, a filiațiilor ideatice, a modelelor detectabile în structura textului. Din bibliografia consultată, sunt de menționat lucrările lui Mario Rosa, „Il giansenismo nell'Italia del Settecento” (2014) și „La Curia romana nell'eta moderna” (2013), ca și cea mai recentă ediție a cărții lui Ludovico Antonio Muratori, „Della regolata devozione dei cristiani”, o evidentă sursă de inspirație pentru Petru Pavel Aron.

În 2014 programul întâlnirilor lunare a făcut loc și unor invitați din afara Universității Babeș-Bolyai. Astfel, în 2 octombrie 2014 echipa proiectului s-a întâlnit cu un invitat din Italia, profesor Letizia Pellegrini (Universitatea din Macerata) pentru a discuta o temă de cercetare propusă de domnia sa pentru finanțare europeană, *The Mission of St. John of Capestrano in Transylvania* și o posibilă colaborare cu membrii echipei proiectului *Beyond the Norms: Religious Practice in Late Medieval and Early Modern Transylvania*.

Un al doilea obiectiv al proiectului pentru anul 2014 a fost testarea metodologiei propuse de proiectul de cercetare care s-a realizat prin participarea la conferințe naționale și internaționale desfășurate în țară sau în străinătate (vezi mai jos, secțiunea 2.4). Acest obiectiv al diseminării cât mai largi și eficiente a rezultatelor proiectului a

fost însă atins și prin intermediul aplicării paradigmei de cercetare prin elaborarea unor studii și articole (vezi mai jos, secțiunea 2.2).

Reprezentând în fond o prelungire a duratei proiectului de cercetare, anii **2015** și **2016** au fost dedicați finalizării unor proiecte editoriale și diseminării rezultatelor cercetărilor întreprinse. Pentru anul **2015** un prim obiectiv al proiectului a fost integrarea cercetării din România într-un context internațional. Acest obiectiv urma să fie realizat prin angajarea unor cercetători din străinătate și a unor cercetători din afara instituției gazdă cu experiență profesională specifică care să lucreze împreună cu echipa de cercetare în acest proiect. Deși reducerea drastică a bugetului grantului pentru anul 2015 nu a permis recrutarea unor cercetători externi, membrii echipei de cercetare au încercat - prin prezentările la conferințele internaționale și prin publicațiile lor - să susțină viu dialogul cu comunitatea academică internațională și să transfere în cadrul cercetării naționale principalele sugestii formulate în cercetarea științifică europeană în legătura cu aspecte specifice, circumscrise temei generale a proiectului (probleme pertinente integrării soluțiilor devoționale ale laicului în discursul clerical, problema patronajului artistic și adaptarea ofertei instituționale eclesiastice la ritmul vieții religioase cotidiene).

În aceleași condiții restrictive financiar, angajarea unor cercetători din străinătate în echipa proiectului nu a mai fost posibilă și astfel informarea istoriografiei internaționale cu privire la cercetarea locală a avut loc cu ajutorul participărilor la conferințe unde discuțiile în interiorul secțiunilor tematice și în cadru informal au permis comparația cu demersuri și rezultate similare. De exemplu, Ovidiu Ghitta, ca lector invitat al Institutului de Istorie al Academiei Maghiare, în februarie a susținut la Budapesta o conferință despre aspectele identitare (identitate religioasă, regională, etnică, lingvistică) relevante de o conscripție din anul 1773, întocmită de preotul greco-catolic român din satul Tămaia (comitatul Satu Mare). Parohul s-a abătut evident de la norma, de la regula, impusă de stat în realizarea conscrierii generale a populației din Ungaria habsburgică, ceea ce face ca documentul său să fie mai bogat în detalii, mai generos în transmiterea unor amănunte despre comunitatea păstorită, pe care autoritățile guvernamentale nu le avuseseră în vedere. La propunerea directorului institutului, profesorul Fodor Pál, textul conferinței a fost publicat în revista *Történelmi Szemle*, indexată BDI (vezi mai jos, secțiunea 2.2).

În mod similar, participarea unora dintre membrii echipei de cercetare în proiecte internaționale a facilitat stabilirea unor contacte academice și identificarea unor parteneri de dialog. De exemplu, Carmen Florea și Mária Lupescu Makó au făcut parte din proiectul MARGEC (« Marginalité, économie et christianisme. La vie matérielle des couvents mendiants en Europe centrale (v. 1220 - v. 1550) »), un program de cercetare coordonat de Marie-Madeleine de Cevins (Universitatea din Rennes), susținut financiar de către ANR (Agence Nationale de la Recherche ANR-12-BSH3-0002) a cărui echipă este una multi-disciplinară, fiind alcătuită din istorici, arheologi, istorici de artă din Franța și din țările Europei Central-Răsăritene (Polonia, Cehia, Ungaria și România). Scopul proiectului este acela de a analiza viața și practicile economice ale conventelor mendicante masculine din Europa Central-Răsăriteana la sfârșitul evului mediu și începuturile modernității. Investigarea practicilor economice mendicante poate să evidențieze în ce măsură în zone mai puțin urbanizate decât cele din Franța sau Italia sărăcia asumată în mod voluntar a constituit un factor de reglementare economică și socială prin impulsurile date circulației bunurilor în contextul unei economii a salvării. Proiectul a constituit o oportunitate de excepție pentru desfășurarea unor cercetări paralele, coordonate pe baza acelorași criterii.

Participarea unora dintre membrii echipei de cercetare în realizarea unor volume colective, fie în calitate de editori fie în calitate de contributori, a permis o strânsă colaborare atât cu editorii volumului în cauză cât și cu cercetătorii care au contribuit la realizarea acestuia elaborând strategii comune de analiză a materialului, modalități similare de prelucrare a datelor și nuanțarea unor paradigme interpretative. Astfel, Maria Crăciun a colaborat la elaborarea volumului dedicat bisericilor parohiale în perioada modernă timpurie, editat de Andrew Spicer, volum care a apărut la sfârșitul anului 2015 la editura Ashgate (vezi mai jos, secțiunea 2.2). Tema avea tangență cu proiectul coordonat de cercetătoare datorită faptului că parohia constituie contextul primordial de desfășurare a vieții religioase în timp ce biserica parohială este deseori cadrul principal al devoțiunii individuale și colective. Colaborarea cu editorul volumului, care s-a consolidat în timp prin participarea în proiecte comune și interese similare de cercetare asociate cu rolul vizualului, al obiectului și al dinamicii spațiale în constructul experienței religioase a fost dublată de colaborarea cu alți contributori la volum, Evelin Wetter de pildă interesată de desfășurarea liturghiei luterane și în special de paramentele utilizate în biserică. Maria Crăciun a fost unul dintre contributorii unui

volum dedicat Reformei în Europa centrală, publicat în acest an la editura Brill, unde a colaborat îndeaproape atât cu coordonatorii acestuia, Howard Louthan și Graeme Murdock cât și cu o cercetătoare din Polonia, Grazyna Jurkowlanec împreună cu care a semnat capitolul referitor la cultura vizuală (vezi mai jos, secțiunea 2.2). Venind din spații istoriografice diferite și având formații profesionale diferite în domeniul istoriei și respectiv istoriei artei cele două cercetătoare au trebuit să negocieze abordarea unui material divers a cărui analiză ducea deseori înspre concluzii contradictorii.

În mod similar, Ovidiu Ghitta a coordonat (în colaborare) volumul “Dal cuore dell’Europa. Omaggio al Professor Cesare Alzati per il compimento dei 70 anni” (Centrul de Studii Transilvane & Presa Universitară Clujeană), în care sunt incluse și contribuțiile câtorva dintre membrii echipei implicate în acest grant. Publicarea textelor în limba italiană face demersul mai accesibil în context internațional mărinind impactul istoriografic al acestuia. Ovidiu Ghitta a publicat volumul *Pânea pruncilor (The infants’ bread) [Text tiparit]: a post-tridentine catechism from the beginnings of Habsburg Transylvania* / Ovidiu Ghitta ; transl. into English by Carmen-Veronica Borbely; summary transl. into French by Olimpia Verger, Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2015, 194 p., ISBN 978-963-414-039-9. Cartea analizează un text menit să contribuie la edificarea în Transilvania a unor comunități catolice încadrate riguros în paradigma doctrinară și devoțională post-tridentină, un text combativ („anti-eretic”, dar și ostil ritualurilor „superstițioase” tradiționale), ce trasează apăsător frontiera dintre licit și ilicit, dintre ceea ce era prescris și ceea ce era condamnat. Astfel prin tema abordată, volumul face cunoscut unui public mai larg demersurile și mizele acestui proiect de cercetare concentrat asupra normelor și transgresării acestora.

Tot în sensul menținerii dialogului cu cercetarea internațională, Mária Lupescu Makó a propus inițierea unui forum virtual pe site-ul proiectului dedicat unor teme abordate în cadrul acestuia. În acest scop chestionarul conceput a fost publicat pe site-ul proiectului în secțiunea Forum. Concomitent întrebările au fost trimise unor cercetători din țară și din străinătate (de exemplu Greta Miron, Edit Szegedi, Violeta Barbu, Vasile Rus, Ana Dumitran, Zsolt Kovács, Gábor Sipos, Ferenc Pozsony, Vilmos Tánzos, Cristina Codarcea, Alexandru Florin Platon, Ana Gruia, Anca Gogâltan, Sever Oancea, Botond Gudor, Maria Magdalena Székely, Tünde Komáromi, Antal Molnár, Mihály Balázs, Romhányi Beatrix, Katalin Péter, Marcell Sebők, Anikó László, Dávid Molnár, Martin

Elbel, Graeme Murdock, Heinz Schilling, Olivier Châline, Gabriella Erdélyi, Orsolya Réthelyi, Sándor Őze) cu intenția de a publica răspunsurile pe aceeași pagină web.

În ceea ce privește confruntarea rezultatelor cercetării cu abordări similare din cercetarea internațională, în anul 2015 activitatea lui Carmen Florea în cadrul grantului s-a concentrat pe două mari aspecte: acumularea bibliografică (prin colectarea bibliografiei relevante și a fișelor de lectură) și - prin sintetizarea rezultatelor acestei cercetări, testarea modelelor propuse în istoriografia internațională folosind materialul documentar transilvănean. Subiectul de cercetare avut în vedere l-a constituit modul în care activitatea ramurii observante a Ordinului Franciscan în Transilvania în secolul al XV-lea, din punct de vedere instituțional ordinul religios cu cele mai numeroase fondări de convente în această perioadă, a integrat viața religioasă cotidiană a femeilor (prin intermediul numeroaselor așezări ale terțiarelor), respectiv a bărbaților (la nivelul conventelor masculine). A fost urmărită atât conturarea unei oferte instituționale, ținându-se cont de complicatele raporturi de putere ale regiunii la mijlocul secolului al XV-lea (evidențiate de cercetările lui Pál Engel, Stanko Andrić, Marie-Madeleine de Cevins, György Galamb, Ludovic Viallet), cât și specificul devoțiunii franciscane (discutată în ample studii dedicate acestei fenomen cum ar fi cele ale lui André Vauchez, Roberto Rusconi, Letizia Pellegrini, Jo Ann McNamara și Catherine M. Mooney).

În anul 2015, Mária Lupescu Makó a abordat o temă nouă - vestimentația nobiliară din epoca premodernă în Transilvania - folosind în principal aceeași sursă pe care o explorase și în demersurile ei anterioare, testamentele. Prin abordarea acestui subiect, cercetătoarea a introdus metodologii inovatoare în spațiul național integrând sugestiile unei istoriografii europene pe această temă. Astfel, analiza comparativă a semnificației simbolice a culorilor din spațiul transilvan premodern cu cel vest european sau semnificația etnică a veșmintelor în raport cu schimbările politice ale vremii, au reprezentat noi puncte de vedere în tratarea acestor subiecte în istoriografia autohtonă. Pornind de la constatarea că, în Europa medievală și premodernă cunoștințele legate de scriere și citire erau mult mai puțin răspândite decât în perioada modernă și că, prin urmare, trebuia descoperit "instrumentul vizual" cu ajutorul căruia informațiile nescrise să ofere explicațiile necesare privitorului, cercetătoarea s-a concentrat asupra valorii de indicator identitar al vestimentației. Se pare că, pentru oamenii timpurilor medievale și premoderne, îmbrăcămintea reprezenta un instrument de decodificare economică/profesională, socială, etnică și de gen. Au identificat cu mare ușurință

valoarea textilelor și formele hainelor ca semne bine înrădăcinate pentru ocupația, statutul social, starea materială și apartenența etnică și regională a purtătorilor. Dintre toate acestea, cele mai relevante au fost statutul social și sexul. Îmbrăcămintea masculină și cea feminină s-au distins destul de clar una de cealaltă. Pe lângă toate aceste aspecte, îmbrăcămintea putea semnala vârsta purtătorului, starea lui civilă și trebuia să se potrivească ocaziei cu care a fost purtată. Costumul are și astăzi o importantă funcție de diferențiere socială, fiind, în spațiul public, unul din elementele definitorii ale elitei și bogăției. În decursul istoriei, acesta a reprezentat una dintre cele mai importante zone de manifestare a statutului individual: putea exprima nu doar starea socială ci și ambițiile purtătorului, dorința sa de a urca pe viitor în ierarhia socială. Prin alegerea acestui subiect cercetarea Máriei Lupescu se aliniază tendințelor internaționale și unor preocupări din ce în ce mai răspândite pentru analizarea culturii materiale. Din această perspectivă Mária Lupescu Makó a operat acumulările bibliografice necesare explorării acestei noi teme.

În al doilea rând, Mária Lupescu Makó a încercat o poziționare a interesului propriu pentru testamente în evoluțiile istoriografice principale în ultima jumătate de secol pornind de la premisa că folosirea și valorificarea testamentelor s-a schimbat de-a lungul deceniilor, examinarea lor depinzând de curente istoriografice, și chiar de regimurile politice.

În ultimele două decenii tot mai mulți cercetători din această parte a Europei recurg la folosirea testamentelor atunci când încep derularea unor programe de cercetare legate de istorie socială sau istorie-etnografică. Acest interes crescând s-a extins asupra analizei vieții religioase, a dreptului cutumiar, a structurii familiale, sau chiar asupra sistemului de relații dintre diferitele așezări. După publicarea selectivă și analiza timpurie a testamentelor membrilor elitelor locale, studiul testamentelor medievale din Centrul Europei ca surse seriale pentru istoria socială și disciplinele aferente a început să înflorească în ultimii 15-20 de ani. Cercetarea pe materialul ceh și croat merită în special atenție; primul datorită studiilor referitoare la influența husitismului și la cultura materială, folosind testamente din Praga, Plzeň, Tábor, Kutná Hora și alte orașe mai mici; cel din urmă datorită contribuțiilor pentru istoria familiei și cea a bisericii bazate pe testamentele din Dubrovnik, Rab și Zadar. Analiza vieții cotidiene și a culturii materiale a fost și ea larg îmbrățișată.

Integrând sugestiile oferite de acest periplu istoriografic, Mária Lupescu Makó a continuat cercetarea privind viziunea și atitudinea în fața morții a testatorilor din epoca premodernă. A insistat mai ales asupra informațiilor cu referiri la modul în care omul medieval se pregătește de inevitabil, o viziune antropologică mai puțin exploatată în istoriografia autohtonă. Deasemenea, a arătat că deși „epoca morții îmblânzite” este specifică îndeosebi Evului Mediu timpuriu, în Transilvania efectele ei se prelungesc până în secolul al XVIII-lea. Această perioadă este și una de tranziție, în sensul că pe de o parte este caracterizată prin atitudinea față de moarte ca element natural al vieții, pentru care omul trebuie să se pregătească, pe de altă parte prin „moartea proprie”, care a câștigat semnificație la sfârșitul epocii medievale și s-a dezvoltat în perioada premodernă, moartea a devenit mai personală, a apărut noțiunea de judecată și cea a testamentului. Același element de tranziție poate fi observat și în ceea ce privește înmormântarea. Până în secolul al XVIII-lea (în unele locuri chiar și mai târziu), înmormântările se făceau în biserici sau în apropierea acestora, locurile de veci situându-se în majoritatea cazurilor în centrul așezărilor. Înhumarea însă, în această perioadă, a fost completată cu alaiul funerar, slujba bisericească și așezarea pe catafalc. Pentru surprinderea acestor schimbări cercetătoarea a consultat ca surse scrise testamentele din Transilvania din secolele XVI-XVII, analizând pe de o parte practica legată de înmormântarea și comemorarea defunctului, iar pe de altă parte viziunea asupra lumii terestre și cea de dincolo ce se desprinde din preambulul testamentelor. Cercetarea a vizat și compararea practicii cu învățămintele Bisericii, și în ce măsură cutuma locală a reușit, mai mult sau mai puțin, să se concilieze cu prescripțiile Bisericii. De asemenea, cercetătoarea a urmărit schimbările ce au intervenit în aceste atitudini, datorită introducerii Reformei. Majoritatea surselor, adică actele de ultimă voință, au fost consultate fie prin edițiile tipărite, fie prin intermediul internetului, unele izvoarele scrise fiind digitalizate și accesibile pe pagina web a Arhivelor Naționale Maghiare. Utilizând asiduu bibliotecile Universității din Leeds și biblioteca Universității Central Europene din Budapesta, cercetătoarea a consultat mai ales literatura engleză referitoare la acest subiect.

Un prim obiectiv al anului **2016** a fost diseminarea rezultatelor cercetării. Acest obiectiv a fost realizat prin participarea tuturor membrilor echipei la conferințe naționale și internaționale (vezi mai jos, secțiunea 2.4). În egală măsură, acest obiectiv a fost realizat prin publicarea unor studii și articole în reviste de specialitate și în volume colective apărute la edituri prestigioase (vezi mai jos, secțiunea 2.2). Probabil cel mai

substanțial rezultat al proiectului îl reprezintă monografiile și volumele colective publicate de membrii echipei de cercetare (vezi mai jos, secțiunea 2.2).

Conform planificării inițiale echipa proiectului dorea să organizeze în 2016 o conferință internațională care să marcheze finalul acestei cercetări și să contribuie la diseminarea rezultatelor. Această idee s-a născut cu ocazia atelierului organizat în 1 noiembrie 2012 când prezența la Cluj a unor cercetători ca Natalie Zemon Davis, William Christian și Gábor Klaniczay a stimulat inițiativa invitării unor personalități de aceeași talie pentru o conferință care să marcheze finalul proiectului. Cu ocazia participării la diverse conferințe în 2013 și 2014 ideea a fost discutată cu Elizabeth Tingle, Mary Lavin și Nancy Caciola care au acceptat în principiu participarea la un eveniment la Cluj. Dar, datorită faptului că prima tranșă de finanțare a fost anunțată doar în 25 februarie 2016 și pentru că activitățile anului 2016 se puteau desfășura doar până în prima decadă a lunii septembrie a aceluiași an nu a fost posibil să invităm personalități marcante din lumea academică. Prin urmare, am renunțat la ideea organizării unei conferințe, încercând să compensăm această carență printr-o participare mai intensă la conferințe internaționale și discutarea rezultatelor proiectului cu colegi care se ocupă de teme similare. De exemplu, atât Carmen Florea cât și Mária Lupescu-Makó au consolidat rețeaua lor de contacte profesionale în cadrul întâlnirilor proiectului MARGEC. Pentru Maria Crăciun, participarea în 2016 la două conferințe internaționale a facilitat discutarea temei de cercetare cu specialiști în domeniu, Bridget Heal, Andrew Spicer, Jonathan Willis, Alex Walsham și Virginia Reinburg.

Anularea conferinței a amânat și proiectul de a publica un volum care să disemineze rezultatele cercetărilor din perioada 2011-2016. Am considerat că este la fel de util să publicăm cu ajutorul resurselor financiare ale proiectului monografia elaborată de Ciprian Firea pe baza cercetărilor întreprinse în cadrul acestuia. Considerăm că în viitor, rezultatele punctuale ale membrilor echipei își vor putea găsi locul în numărul 1/2017 al revistei *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia*, o publicație BDI apărută sub egida universității care a găzduit acest proiect.

Întreținerea site-ului proiectului pentru ca acesta să reflecte dinamica cercetării desfășurate a fost o activitate permanentă a anului 2016. Informațiile publicate pe site se referă, ca de obicei la călătoriile de studiu și participările la conferințe naționale și internaționale precum și la publicațiile membrilor echipei de cercetare. Mai mult, în mod

similar cu anul 2015 pe site-ul proiectului a fost publicat un newsletter care cuprinde informațiile principale referitoare la evoluția cercetării din cadrul acestui proiect.

Al doilea obiectiv este evaluarea impactului proiectului. Acesta urma să fie realizat în primul rând prin elaborarea unui chestionar care urma să estimeze impactul proiectului la nivel academic. Acest chestionar urma să fie distribuit în primul rând participanților la conferință prin urmare anularea acesteia a avut un impact nefast asupra colectării datelor. Este posibil ca publicarea pe site a chestionarului, care și-a găsit locul în secțiunea Forum a site-ului să permită în viitor o estimare pe durată lungă a impactului avut de rezultatele acestor cercetări.

Pe de altă parte, acest obiectiv a fost realizat prin consolidarea echipei ca grup de lucru, fapt evident mai ales în timpul desfășurării unor cercetări de teren. În 30 august- 1 septembrie 2016 Maria Crăciun și Ciprian Firea au efectuat o astfel de perieghetză în localitățile Beia, Boarta, Brădeni, Bunești, Buzd, Cloașterf, Daia, Homorod, Mediaș, Rupea, Ruși, Saschiz, Seleuș, Sibiu.

În fine, mai mulți membrii ai echipei au fost implicați în proiecte de cercetare internaționale. De exemplu, Mária Lupescu-Makó și Carmen Florea au continuat să colaboreze cu proiectul MARGEC (Marginalité, économie, société: la vie materiale des couvents mendicante en Europe Centrale), finanțat de Agence Nationale de la Recherche (Franța), un proiect de cercetare derulat începând din 2011, sub direcțiunea Prof. Marie-Madeleine de Cevins (Universitatea din Rennes), care reunește cercetători din Franța, Cehia, Polonia, Ungaria și România. Participările la conferințe au constituit și ele ocazii propice pentru stabilirea unor contacte cu cercetători interesați de subiecte similare și pentru a se familiariza cu evoluția cercetării în domeniul lor de interes.

În plus, membrii echipei proiectului au stabilit contacte și colaborări cu cercetători din țară și străinătate. De exemplu, Ovidiu Ghitta a beneficiat de o călătorie de studiu la Roma în perioada 1-11 iulie 2016. În acest context a întreprins cercetări la Archivio Storico "De Propaganda Fide". Fondurile investigate au fost: Acta Sacrae Congregationis (vo. 143); Scritture Originali Riferite nelle Congregazioni Generali (vol. 839, 844, 845, 847, 848) și Scritture Riferite nei Congressi (secțiunea 33 - vol. 2; secțiunea 51 - vol. 11, 12, 13, 14, 16, 18; secțiunea 61 - vol. 6, 7). Problemele avute în vedere au fost investigația întreprinsă de autoritățile laice și ecleziastice în legătură cu icoana care a lăcrimat la Blaj în 1764; guvernarea episcopiei de Muncaci în timpul episcopului Andrei Bacinschi, în centrul atenției cercetătorului aflându-se tentativele

ierahului unit de a disciplina comportamentul individual și social al preoților și credincioșilor săi. Pentru ambele direcții de cercetare Ovidiu Ghitta a reușit să identifice documente inedite și, deci, să adune informații noi, ce urmează a fi utilizate în analizele/textele pe care intenționează să le publice în curând. Dincolo de beneficiul acestor noi cercetări care vor spori neîndoiește impactul proiectului, călătoria a constituit prilejul unor întâlniri cu cercetători din domeniu, de exemplu cu Francesco Guida de la Universitatea Roma 3.

Maria Crăciun a beneficiat de un stadiu de cercetare la Berlin (25 iulie-23 august 2016) unde frecventarea Bibliotecii de Stat i-a permis consultarea unei literaturi recente esențiale pentru finalizarea proiectului de cercetare referitor la arta din biserile luterane ale Transilvaniei. O scurtă ședere la Londra (17-20 septembrie 2016) i-a permis consultarea colecției fotografice a Institutului Warburg al Universității din Londra. În ambianța de la Warburg Institute s-a dovedit utilă stabilirea unei colaborări cu Andrea Gatti care a demarat o cercetare referitoare la producția de retable luterane a atelierului Cranach.

1. 2. Vizite de documentare (în țară și în străinătate în perioada 2011-2016)

Dacă mobilitățile în țară au însemnat mai ales cercetare de teren și adunarea materialului documentar, mobilitățile externe au avut drept scop familiarizarea cu o literatură secundară cât mai recentă în acest domeniu. Pe parcursul celor șase ani ai desfășurării proiectului toți membrii echipei de cercetare au beneficiat de vizite de documentare în țară și în străinătate care le-au facilitat acumulările bibliografice necesare cercetării precum și colectarea surselor primare pe care aceasta s-a întemeiat.

Directorul proiectului, **Maria Crăciun** a combinat prelegerea ținută la EHESS la „Atelierul medievistilor” cu o documentare în biblioteca acestei instituții (**noiembrie 2012**). Temele de interes au fost arta produsă în timpul Reformei luterane și implicarea artizanilor în procesul reformat. Maria Crăciun a mai beneficiat de un stadiu de cercetare la Berlin (**25 iulie-23 august 2016**) unde frecventarea Bibliotecii de Stat (Staatsbibliothek) i-a permis consultarea unei literaturi recente esențiale pentru finalizarea proiectului de cercetare referitor la arta din biserile luterane ale Transilvaniei. O scurtă ședere la Londra (**17-20 septembrie 2016**) i-a permis consultarea colecției fotografice a Institutului Warburg al Universității din Londra.

Ovidiu Ghitta a fost și el beneficiarul unei mobilități de documentare la Paris în perioada **10 – 24 septembrie 2012**. Bibliotecile frecventate au fost „Bibliothèque – Centre d’anthropologie religieuse” și „Bibliothèque Publique d’Information” (Centre Pompidou). Temele de interes au fost practicile religioase în secolul XVIII; Biserica și religiozitatea laicilor în epoca premodernă; frontiere și identități religioase în secolele XVII-XVIII; Reforma catolică și formele tradiționale ale pietății populare. În cele două săptămâni de documentare la Paris a reușit să parcurgă colecțiile, cu numerele din ultimii ani, ale unor reviste de profil: *Revue Historique*, *Revue d’Histoire de l’Eglise en France*, *Journal of Modern European History*, *Religions et Histoire*, *Revue d’histoire ecclesiastique*; lucrări (din istoriografia franceză) din ultimele două decenii, ce analizează “credințe și culte populare (rurale)” din diferite regiuni, în epoca premodernă (autori: Yvan Brohard, Solange Lebreton, Fr. Lebrun, M. Delpastre, Veronique Willemin, M. Venard); literatură istorică recentă referitoare la raportul religie–cultură în Europa premodernă (Kaspar von Greyerz), la coexistență și conflict în zone de frontieră religioasă (K. Luria) și la terminologia și perspectivele analitice utilizate în istoriografiile franceză și germană când în centrul atenției se află instituțiile, normele și practicile religioase din secolele XVI-XVIII (“Religion ou confession. Un bilan franco-allemand sur l’époque moderne”. Paris, 2010). Ovidiu Ghitta a beneficiat de o călătorie de studiu la Roma în perioada **1-11 iulie 2016**. În acest context a întreprins cercetări la Archivio Storico "De Propaganda Fide".

Profitând de participarea la atelierul internațional *Saints anciens et saints modernes: permanences, transferts, concurrences*, organizat în 1 Februarie 2013 la Universitatea din Rennes, **Carmen Florea** a efectuat o vizită de documentare în biblioteca acestei universități (**31 ianuarie- 7 februarie 2013**). Carmen Florea a mai efectuat un stadiu de cercetare și documentare la Departamentul de Studii Medievale al Universității Central Europene din Budapesta (**18-24 noiembrie 2014**).

Mária Lupescu Makó a fost în perioada **28 iulie – 4 august 2012** la Paris pentru documentare. A ales Biblioteca François Mitterrand din cadrul Bibliotecii Naționale Franceze, deoarece este una dintre cele mai bogate biblioteci în materie de cărți și reviste științifice din domeniul religiei. A consultat mai ales periodice (*Annales*, *Cahiers de civilisation médiévale*, *Revue d’histoire ecclésiastique*, *Journal of Ecclesiastical History*) fiind interesată de literatura referitoare la testamente și la cultura religioasă și materială de la sfârșitul evului mediu, dorind să se familiarizeze cu noile tendințe în analiza acestui

tip de material documentar. În ceea ce privește literatura secundară, a consultat cărți pe baza unei bibliografii preliminare, axată pe fenomenul testării și al ritualului morții în evul mediu.

Ciprian Firea a realizat o vizită de documentare la Budapesta, în perioada **6-19 noiembrie 2012** frecventând în special Biblioteca de Studii Medievale ELTE-CEU. Cărțile consultate s-au axat în jurul temelor sale de interes din cadrul proiectului, cultură populară și probleme de reprezentare și autoreprezentare a laicilor în evul mediu târziu.

În ceea ce privește stadiile de documentare în țară, Maria Crăciun și Ciprian Firea au făcut o cercetare în zona Sibiului și a Brașovului în **19-20 aprilie 2012**, văzând bisericile din Șeica Mică, Moșna, Dealu Frumos, Cincu Mare, Sibiu, Cisnădie, Șura Mare, Bazna, Boian și Tătârlăua. Ciprian Firea a fotografiat material din zona Brașovului în **10-11 august 2012**, în bisericile din Cârța, Hărman, Brașov și Prejmer. Între **18-19 iulie 2013**, Ciprian Firea s-a deplasat pe teren în localitățile: Agnita, Ațel, Brădeni, Copșa Mare, Daia Secuiască, Dârjiu, Feliceni, Mugeni, Netuș, Noiștat, Porumbenii Mari, Sighișoara, Sovata, Valchid. În **25-26 iulie 2013** Maria Crăciun și Ciprian Firea au întreprins o cercetare de teren în județele Brașov, Sibiu, Mureș și Alba, în localitățile: Cața, Cisnădioara, Cristian (BV), Drăușeni, Iacobeni, Meșendorf, Nocrih, Pelișor, Sibiu, Șura Mare, Țapu, Ungra, Vulcan. În **30-31 iulie 2015**, cei doi cercetători au continuat investigațiile în următoarele localități: Sibiu, Turnișor, Alțâna, Movile, Seliștat, Râșnov, Rotbav, Rupea, Homorod, Viscri, Sighișoara. În fine, în **30 august- 1 septembrie 2016** Maria Crăciun și Ciprian Firea au efectuat o astfel de perieghetză în localitățile Beia, Boarta, Brădeni, Bunești, Buzd, Cloașterf, Daia, Homorod, Mediaș, Rupea, Ruși, Saschiz, Seleuș și Sibiu. Pe parcursul acestor excursii de studiu, cei doi cercetători au elaborat o strategie de fotografiere a monumentelor și o metodologie de lucru care să permită utilizarea cât mai eficientă a materialului.

Numărul mai mic sau chiar absența vizitelor de documentare în perioada 2013-2015 se explică prin situația finanțării proiectului și calibrarea bugetului existent pentru a acoperi prioritar salariile și participările la conferințe internaționale.

2. Diseminarea rezultatelor cercetării științifice și a activității depuse de către membrii proiectului (2011-2016)

2.1 Crearea și actualizarea site-ului proiectului

Un obiectiv specific al **anului 2011** a constat în crearea unui website al proiectului în limbile română și engleză. Stabilirea designului site-ului proiectului s-a dovedit a fi o activitate cel puțin la fel de stimulativă ca cea de cercetare. A trebuit să convenim asupra conținutului acestuia, încercând să răspundem mai multor criterii: să facem cercetarea noastră cunoscută și atractivă prin intermediul diferitelor secțiuni ale site-ului, să nu existe suprapuneri de informație între diferitele secțiuni și să ne oprim asupra acelor imagini care reușesc să surprindă specificitatea cercetării pe care o derulăm.

În anii **2012 și 2013** echipa proiectului s-a ocupat constant de aducerea la zi a informației incluse și a îmbunătățirii aspectului și a designului acestei pagini web. Pe lângă secțiuni noi introduse în **anul 2013** care reflectă ritmul activității de cercetare (crearea secțiunii dedicate întâlnirilor lunare ale echipei proiectului), a fost finalizată (în **decembrie 2013**) includerea în secțiunea Rezultate catalogul picturii de panou realizat de Ciprian Firea în cadrul proiectului și a bibliografiei conceptuale compilate de către membrii proiectului în perioada 2011-2013. Aceasta din urmă a fost constant adusă la zi prin introducerea unor noi apariții editoriale.

Tot pentru creșterea vizibilității proiectului și o bună diseminare a rezultatelor obținute, au fost publicate newsletters, inițial de două ori pe an iar apoi anual (în iunie 2012, noiembrie 2012, iunie 2013, noiembrie 2013, iunie 2014, decembrie 2014, 2015, 2016). Fiecare dintre aceste newsletters a fost redactat de unul dintre membrii echipei de cercetare (iunie 2012 Maria Crăciun, noiembrie 2012 Carmen Florea, iunie 2013 Mária Lupescu Makó și noiembrie 2013, cele două numere din 2014 și numerele din 2015 și 2016 Ciprian Firea). Acestea oferă informație referitoare la activitățile și rezultatele echipei de cercetare. Ele au fost încărcate pe site-ul proiectului și au fost distribuite direct prin email unui număr de cercetători interesați de subiect. (aceste newsletters sunt accesibile pe site-ul proiectului: http://hiphi.ubbcluj.ro/religious_practice_in_transylvania/ro/publicatii).

2.2 Publicațiile membrilor echipei

Diseminarea rezultatelor cercetărilor întreprinse în cadrul acestui proiect este evidentă prin numărul de publicații. Așa cum am procedat și în rapoartele anuale am inclus în lista publicațiilor individuale și titlurile aferente temelor alese care au fost

predate spre publicare înainte de finalizarea contractării precum și cele care au fost acceptate spre publicare și vor apărea după finalizarea oficială a proiectului, dar au fost elaborate în timpul acestuia și se întemeiază pe cercetări întreprinse cu suportul financiar al proiectului.

Maria Crăciun

- *Communities of Devotion. Religious Orders and Society in East Central Europe, 1450-1800* co-editat împreună cu Elaine Fulton, University of Birmingham (Farnham: Ashgate, 2011), 276 p +index ISBN 9780754663126 (hbk) și ISBN 9781409431909 (ebk)
- 'Mendicant Piety and the Saxon Community of Transylvania c 1450-1550' în Maria Crăciun, Elaine Fulton (eds.), *Communities of Devotion. Religious Orders and Society in East Central Europe, 1450-1800* (Farnham: Ashgate, 2011), pp. 29-70. ISBN 9780754663126 (hbk) și ISBN 9781409431909 (ebk)
- 'Guardians or Avengers? Depictions of Angels in Transylvanian Altarpieces from the Late Medieval Period' în Gerhard Jaritz (ed.), *Angels, Devils. The Supernatural and Its Visual Representation* (Budapest: CEU Press, 2011), pp. 93- 115. ISBN 1587-6470 CEU Medievalia ISBN 978-615-5-53-21-4
- „Prețul păcatului: faptă și pedeapsă în orașele Transilvaniei secolului al XVI-lea” în Laurențiu Rădvan, Bogdan Căpraru (eds.), *Orașele, orașenii și banii: atitudini, activități, instituții, implicații (sec. XVI-XX)*, (Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2011), pp. 15-56. ISBN 978-973-703-719-0
- 'Cultural Capital and Social Networks: the Saxon Community in early modern Transylvania' în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia* 56/1 (2011): 87-110. ISSN 1220-049
- 'Pietatea franciscană și impactul ei în Transilvania medievală târzie' în Ovidiu Cristea, Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr (eds), *Aut Viam Inveniam Aut Faciam. In honorem Ștefan Andreescu* (Iași: Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2012), pp. 393-416 ISBN 978-973-703-779-4),
- "'Ora pro nobis sancta Dei genitrix": Prayers and Gestures in Late Medieval Transylvania' în Gerhard Jaritz (ed.), *Ritual, Images and Daily Life. The Medieval Perspective* (Wien, Zurich: Lit Verlag, 2012), pp. 107-138. ISBN 978-3-643-90113-2

- "Marian Imagery and Its Function in the Lutheran Churches of Early Modern Transylvania' în Andrew Spicer (ed.), *Lutheran Churches in Early Modern Europe* (Farnham: Ashgate, 2012), pp. 133-164. ISBN 9780754665830 (hbk)
- 'Transformarea polipticelor mariologice în timpul Reformei evanghelice/luterane' în Péter Levente Szőcs (ed.), *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania* (Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2012), pp. 359-380. ISBN 978-973-1843-55-1 și ISSN 1843-4630
- „Shepherds and Flocks: Religious Practice between Ecclesiastic Priorities and Secular Needs” în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia* 58 Special Issue (Decembrie, 2013): 1-16 ISSN 1220-0492
- „Communities of Devotion: the Saxons in early Modern Transylvania” în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia* 58 Special Issue (Decembrie, 2013): 156-195 ISSN 1220-0492
- “Ritual și recuzită: practica liturgică luterană din Transilvania modernității timpurii (sec. XVI-XVII)” în *Ars Transsilvaniae* XXIV (2014): 133-175 ISSN 1220-2789
- 'Visual Cultures' în Howard Louthan, Graeme Murdock (eds), *A Companion to the Reformation in Central Europe* (Leiden/Boston: Brill, 2015), pp. 412-450 (în colaborare cu Grazina Jurkowlaniec); ISBN 978-90-04-25527-2
- ““Non in mensis ligneis, sed in altaribus administratam esse coenam domini”. L'altare nelle chiese luterane della Transilvania nella prima età moderna' în volumul coordonat de Ioan-Aurel Pop et alt., *Dal cuore dell Europa. Omaggio al professor Cesare Alzati per il compimento dei 70 anni* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2015), pp. 209-228; ISBN 978-606-8694-03-0 și 978-973-595-839-8
- 'Tați și fii: masculinități alternative în Transilvania secolelor XV-XVI' în volumul coordonat de Ioan Bolovan și Ovidiu Ghitta, *Istoria ca Datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani* (Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2015), pp. 683-697; ISBN 978-973-7784-98-8
- 'Unitarian Parish Churches in Early Modern Transylvania' în Andrew Spicer (ed.), *Parish Churches in Early Modern Europe* (Farnham: Ashgate, 2015), pp. 199-242; ISBN 978-1-4724-4608-4

- 'Transylvanian Lutheran Liturgical Practices in Comparative European Perspective' în Irene Dingel, Ute Lotz-Heumann (eds), *Entfaltung und zeitgenössische Wirkung der Reformation im europäischen Kontext / Dissemination and Contemporary Impact of the Reformation in a European Context* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2015), pp. 345-375 ISBN 978-3-579-05995-2
- *Reformarea imaginii: artă, pietate și identitate în Transilvania epocii moderne timpurii (secolele XVI-XVII,)* vol. I și II (Cluj Napoca: Editura Mega, 2016), 306 pagini + indice și ilustrații ISBN 978-606-543-719-7

Ovidiu Ghitta

- „Modalités de communication en Transylvanie au XVIII siècle” în *Transylvanian Review*, XX, nr. 1, 2011: 24-35 (revistă indexată ISI, ISSN 1221-1249)
- „Episcopul Grigore Maior și biserica din Sărauad” în *Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală*. Editat de Constantin Bărbulescu, Ioana Bonda, Cecilia Cârja, Ion Cârja, Ana Victoria Sima (Cluj: Presa Universitară Clujeană, 2011), pp. 45-54, ISBN 978-973-595-326-3
- „The Greek-Catholic Church from Transylvania and the Traditional Popular Religiosity” în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 58 Special Issue Decembrie 2013: 230-244 ISSN 1220-0492
- „Circularele în limba română ale lui Andrei Bacinschi, episcop de Muncaci”, în vol. *Seminatores in artium liberalium agro, Studia in honorem et memoriam Barbu Ștefănescu*, coordonatori Aurel Chiriac și Sorin Șipoș, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2014, pp. 357-374 ISBN 978-973-7784-94-0
- „Românii din satul Tămaia la 1773”, în *Societate-Cultură-Biserică. Studii de istorie medievală și modernă. Omagiu profesorului Avram Andea*, editat de Doru Radosav și Radu Mârza (Cluj-Napoca: Argonaut, 2014), pp. 294-329 ISBN 978-973-109-537-0
- Petru Pavel Aron, *Păstoriceasca datorie dumnezeieștii turme vestită*, ediție, studiu introductiv, glosar și note de Ovidiu Ghitta (Cluj-Napoca: Editura Mega, 2014). ISBN 978-606-543-554-4
- 'Episcopul Andrei Bacinschi și „Marele Iubileom” din 1777', în volumul *Istoria ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*

(coordonatori Ioan Bolovan și Ovidiu Ghitta), Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, pp. 605-619, ISBN 978-973-7784-98-8

- „Un nuovo indizio sull’uso del titolo di metropolia nella diocesi unita di Făgăraș”, în vol. *Dal cuore dell’Europa. Omaggio al professor Cesare Alzati per il compimento dei 70 anni*, (coordonatori Ioan-Aurel Pop, Ovidiu Ghitta, Ioan Bolovan și Ana Sima), Accademia Romena/Centro di Studi Transilvani & Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 229-241, ISBN 978-606-8694-03-0; 978-973-595-839-8
- „Egy szabálytalan összeírás Simon tományi görögkatolikus lelkész összeírása 1773-ból” în revista *Történelmi Szemle*, 1/ 2016: 127-148 (ISSN: 0040-9634).

Carmen Florea

- „Women and Mendicant Orders in Late Medieval Transylvania” în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, fascicula 1, nr. 56, 2011: 67-87, ISSN (print): 1220-0492, ISSN (online): 2065-9598, ISSN-L: 1220-0492
- „The Third Path: Charity and Devotion in Late Medieval Transylvania” în Maria Crăciun, Elaine Fulton (eds.), *Communities of Devotion. Religious Orders and Society in East Central Europe, 1450-1800* (Farnham: Ashgate, 2011), pp. 91-121. ISBN 9780754663126 (hbk) și ISBN 9781409431909 (ebk)
- „Civic Control of Sainthood in Late Medieval Transylvania”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, volume 58, Special Issue, December 2013, On Earth and in Heaven: Devotion and Daily Life (Fourteenth to Nineteenth Century): 136-56 ISSN (print): 1220-0492, ISSN (online): 2065-9598, ISSN-L: 1220-0492
- ‘A Saint for Everyone: Clerical Promotion of Saints’ Cults in the Late Middle Ages’ în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 1 (2013): 181-200 ISSN (print): 1220-0492, ISSN (online): 2065-9598, ISSN-L: 1220-0492
- “Tradiție și inovație: "Apariția" Sf. Mihail în Transilvania medievală” în *Istoria ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonatori Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, pp. 535-45, ISBN 978-973-7784-98-8
- “'For they wanted us to serve them:' Female Monasticism in Medieval Transylvania’ în *Women in the Medieval Monastic World*, volum coordonat de Janet Burton și Karen Stoeber (Brepols: Turnhout, 2015), pp. 211-29; ISBN 211-29 ISBN 978-2-503-55308-5.

- 'Beyond the Late Medieval Economy of Salvation: the Material Running of the Transylvanian Mendicant Friaries' *Haereditas Monasteriorum*, 3 (2013): 97-110; ISSN: 2299-5609

Mária Lupescu Makó

- „The Career of Two Archdeacons of the Late Middle Ages”, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, fascicula 1, nr. 56, 2011: 45-65, ISSN (print): 1220-0492, ISSN (online): 2065-9598, ISSN-L: 1220-0492.
- *„Talem fecisset testamentum...” Testamente nobiliare din Transilvania medievală.* (Cluj: Editura Mega – Editura Argonaut, 2012), ISBN 978-973-109-290-4
- „Késő-középkori erdélyi végrendeletek joggyakorlata” în *Ablakok a múltba* editat de Nagy Róbert – Rűsz-Fogarasi Enikő (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság-Kolozsvár, 2012), pp. 84-105 ISBN 978-606-8145-30-3,
- „The Challenge of the Object. Die Herausforderung des Objekts. 33rd Congress of the International Committee of the History of Art (Nuremberg, 15-20 July 2012)” în *Colloquia. Journal of Central European History*, XIX, 2012: 195-9. ISSN 1223-5261.
- 'Poverty or Not? Economic Aspects of the Mendicant Friaries in Medieval Transylvania' în revista *Hereditas Monasteriorum* 3 (2013): 111-134 ISSN 2299-5609 (print), 2299-9078 (online)
- „The Transylvanian Nobles: Between Heavenly and Earthly Interests in the Middle Ages.” *Studia Historia* 58. Special Issue (2013): 78-106 ISSN 1220-0492.
- „Miért? Kinek? Mit? Erdélyi középkori végakaratok szerkezeti jellemzői” (Why? To whom? What? Structural Patterns of Last Wills and Testaments in Medieval Transylvania). In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában (Certamen I. Studies from the Day of the Hungarian Science held on the 1st Department of the Transylvanian Museum Society). Eds. Emese Egyed, László Pakó, Attila Weisz. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013, pp. 191-210 ISBN 978-606-8178-78-3.
- "Spoken and Written Words in Testaments: Orality and Literacy in Last Wills of Medieval Transylvanian Burghers" în *Uses of the Written Word in Medieval Towns. Medieval Urban Literacy II.* Ed. by Marco Mostert – Anna Adamska. Turnhout,

Brepols, 2014, pp. 271-297. ISBN 978-2-503-54960-6, e-ISBN 978-2-503-55008-4

- "The Reform of the Monastic Orders in Late Medieval Transylvania." în *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére* (Arcana tabularii. Volum omagial László Solymosi). Vol.I-II. Ed. Attila Bárány – Gábor Dreska – Kornél Szovák. Bp.-Debrecen, Magyar Tudományos Akadémia; Debreceni Egyetem; Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara; Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2014, I, pp. 263-278. (ISBN 978-963-473-760-5ö, ISBN 978-963-473-746-9)
- "(Nu) haina îl face pe om. Îmbrăcămintea și purtătorul ei în Transilvania (secolele XVI-XVII)" în *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, volum editat de Dan Dumitru Iacob (Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2015), pp. 35-69 ISBN 978-606-714-154-2.
- "Zis și scris: Oralitate și scriere în testamente." In: *Literacy Experiences concerning Medieval and Early Modern Transylvania*. Ed. Susana Andea – Adinel Ciprian Dincă. Cluj, 2015, Anuarul Institutului de Istorie "G. Baritiu" Series Historica, pp. 13–31, print ISSN 1584-4390, Online ISSN 2344-2093, ISSN-L 1584-4390.
- "Domonkos könyvkultúra Erdélyben." In: *Testimonio Litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Ed. Veronka Dáné, Mária Lupescu Makó, Gábor Sipos. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016, pp. 233–250, ISBN: 978-606-739-054-4.
- "Sending Greetings during the Great War" în *World War I. The Other Face of the War*, volum editat de Ioan Bolovan și Oana Mihaela Tămaș (Cluj: Mega, 2015) (împreună cu Radu Mârza, în curs de apariție)
- "Domonkosok a középkori Erdélyben." In: *Domonkos szentek és szent helyek*. Coord. Havas Gyöngyi. Debrecen, Debrecen University Press, 2016, 14. p. (în curs de apariție)
- *Testimonio Litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére* (editat împreună cu Veronka Dáné și Gábor Sipos), (Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016), ISBN: 978-606-739-054-4.
- "Pro memoria futurorum. Piety and Remembrance of the Transylvanian Testators in the Late Middle Ages." In: *Les couvents mendiants dans l'économie du sacré en*

Europe centrale (v.1220-v.1550). Ed. Marie-Madeleine de Cevins – Ludovic Viallet. Rennes, Presses Universitaires De Rennes, 2016, 15. p. (sub tipar)

- “Piety and Remembrance of the Transylvanian Noble Testators in the Late Middle Ages.” în *Learning, Intellect and Social Roles: the Changing Character of Aristocracy*. Ed. by Attila Bárány – Attila Györkös. Debrecen, 2014, 18 p. (sub tipar)

Ciprian Firea

- „Donatio pro memoria: Lay and Female Donors and their Remembrance in Late Medieval Transylvania. Research on Visual and Documentary Evidence” în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia*, 58, Special Issue (decembrie 2013): 107-135 ISSN 1220-0492
- „Preoţi parohi şi artă în Bistriţa la sfârşitul evului mediu’, care a apărut în *Revista Bistriţei*, XXVII (2013): 160-172 ISSN 1222-5096
- „Câteva retabluri „călătoare”, pictorii şi patronii lor la începutul Renaşterii transilvăne” în *Ars Transsilvaniae* XXIV (2014): 41-60 ISSN 1220-2789
- „Die Stadtpfarrer und die Kunst im spätmittelalterlichen Bistritz’, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 37 (2014): 1-17 ISSN 0344-3418
- „Meşteşuguri artistice medievale şi statutele lor în Transilvania. Un regulament inedit al breslei pictorilor din Bistriţa”, în *Ars Transsilvaniae* XXV (2015): pp. 87-98 ISSN 1220-2789
- *Polipticele medievale din Transilvania: artă, liturghie, patronaj* (Cluj Napoca: Editura Mega, 2016) ISBN 978-606-543-740-1

Arheologul angajat pe durată limitată în cadrul echipei de cercetare, **Ünige Bencze** a publicat "The Monastery of Cârţa: between the Cistercian Ideals and Local Realities", Supplement *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Historia* 58, Special Issue (decembrie 2013): 17-30 ISSN 1220-0492

2.3 Organizare ateliere naţionale şi internaţionale

Intenţia iniţială a proiectului era aceea de a evalua progresul cercetărilor prin comunicarea şi discutarea rezultatelor în cadrul unor ateliere şi printr-o conferinţă care să marcheze finalul proiectului. Acest plan a fost realizat doar parţial datorită unor

considerente financiare. Atelierele s-au desfășurat conform planificării inițiale doar în anul 2012 care a beneficiat de o finanțare conformă cu sumele care au fost contractate inițial.

Atelierul organizat în **2 noiembrie 2012** în cadrul proiectului *Beyond the Norms* a pus problema religiei laicatului ca „religie populară” și s-a bucurat, pe lângă membrii echipei de cercetare, de prezența unor colegi din Italia, Ungaria, Republica Cehă, Estonia, București și Iași. Atelierul intitulat ‘Religia laicilor, o religie populară? Concepte și direcții de cercetare’ a avut un număr de invitați, Gabriella Erdélyi, de la Institutul de Istorie al Academiei Maghiare, Budapesta, Cristina Codarcea de la Institutul de Studii Sud Est Europene din București, Fabrizio Conti, format și el în ambianța Departamentului de Studii Medievale de la Universitatea Central Europeană, Budapesta și Ülle Sillasoo de la Universitatea din Tallinn, Estonia. Evident că întreaga echipă a proiectului, Maria Crăciun, Carmen Florea, Ovidiu Ghitta, Mária Lupescu Makó, Ciprian Firea și Ünige Bencze a fost prezentă la toate discuțiile. În plus, atelierul a beneficiat de prezența unor colegi de la București (Violeta Barbu, Institutul de Istorie Nicolae Iorga), Iași (Alexandru Florin Platon și Elena Bedreag de la Universitatea Alexandru Ioan Cuza) și Sibiu (Ioan Albu de la Universitatea Lucian Blaga). Lor li s-au alăturat o serie de cercetători din Cluj, cum ar fi Raluca Betea, Anca Gogâltan, Ana Gruia, Elena Firea și Tünde Komáromi. Datorită pregătirii diverse a participanților, istorici, istorici de artă, arheologi și antropologi discuțiile au fost deopotrivă vii și fructuoase. Sintezele prezentate de Gabriella Erdélyi despre literatura referitoare la religia laicilor în Ungaria ultimelor decenii, analiza lui Fabrizio Conti privind prioritățile istoriografiei italiene, prezentarea lui Ülle Sillasoo dedicată preocupărilor pentru practica religioasă în istoriografia din Estonia, precum și intervenția Cristinei Codarcea referitoare la religia comunităților din Balcani în epoca modernă timpurie pot constitui nucleul unui viitor volum care să se constituie într-o radiografie a interesului pentru experiența religioasă a laicatului. Concluziile extrem de pertinente propuse de Violeta Barbu au încheiat lucrările acestui atelier de cercetare.

Tot în **anul 2012**, și aflat în strânsă legătură tematică cu proiectul a fost organizarea unui workshop explorator (pentru a cărui realizare directorul proiectului *Beyond the Norms* a pregătit o cerere de finanțare care a fost acceptată în cadrul programului Workshop-uri exploratorii, și pentru a cărui organizare echipa proiectului a contribuit activ). Acesta a fost dedicat clarificării conceptului de ‘religie populară’ și a

avut loc în 1 noiembrie 2012. Acest atelier s-a bucurat de prezența unora dintre cei mai importanți creatori de concepte în acest domeniu, Natalie Zemon Davis, William Christian și Gábor Klaniczay.

În mod firesc, în **anul 2013** am fi dorit să organizăm un atelier internațional care să prezinte primele rezultate aferente metodologiei de cercetare dezvoltate de membrii echipei în cadrul acestui proiect. Datorită finanțării reduse a proiectului (47% din valoarea stabilită prin contractul inițial), a trebuit să renunțăm la acest plan și să încercăm să suplinim rolul discuțiilor din cadrul atelierului prin discutarea cercetărilor membrilor echipei în întâlnirile lunare. În același spirit și stimulați de dorința de a compensa inabilitatea de a organiza atelierul internațional dorit am optat pentru organizarea unei întâlniri mai modeste ca dimensiune și limitată la participare națională. Atelierul, intitulat *Text, Imagine, Obiect: Itinerarii în explorarea religiozității medievale și premoderne (abordări și metode de lucru)* a avut loc în 15 noiembrie 2013 și a beneficiat de participarea unor cercetători din diverse centre universitare din țară: Violeta Barbu, Cristina Codarcea, Ana-Maria Gruia, Mihaela Sanda Salontai, Elena Firea, Greta Miron, Sever Oancea, Diana Covaci, Paula Cotoi, Maria Frînc și Alexandru Ștefan. Scopul atelierului, unde echipa proiectului a prezentat cercetările în desfășurare a fost acela de a discuta modalități de abordare și metode de analiză a surselor pentru a obține o imagine asupra practicii religioase.

2.4 Participări la conferințe naționale și internaționale (2011-2016)

O altă modalitate de diseminare a rezultatelor proiectului a fost participarea la conferințe internaționale și naționale. Din acest punct de vedere membrii echipei de cercetare au fost deosebit de activi pe întreaga durată a proiectului.

Maria Crăciun

- 'Lutheran Liturgical Practices in European Comparative Perspective' la conferința *Dissemination and Contemporary Impact of the Reformation in a European Context*, care a avut loc în **07-09 iunie 2012**, la Haus Hainstein, Eisenach, Germania.
- 'Elizabeth and the Saxons of Late Medieval Transylvania' la *Cuius patrocinio tota gaudet regio. Saints' Cults and the Dynamics of Regional Cohesion* care a avut loc la Dubrovnik în perioada **17-22 octombrie 2012**.

- 'Lutheran Liturgical Practice as a Marker of Confessional Identity' la *Atelier des Medievistes*, EHESS, Paris, 27 **Noiembrie 2012**.
- 'At Home and Abroad: the academic peregrinations of Transylvanian Saxons (1545-1700)' la conferința *Intellectual Networks in the Long Seventeenth Century* care a avut loc la Universitatea din Durham între **30 iunie și 2 iulie 2013**.
- „Stage Sets and Props. Material Evidence for Lutheran Liturgical Practice in Early Modern Transylvania.” Prelegere la Institutului de Istorie al Academiei Maghiare de Științe ținută în **8 noiembrie 2013**.
- 'Interpreting Luther's Small Catechism: Definitions of Sin within the Saxon Community of Early Modern Transylvania' în cadrul conferinței internaționale *Comparing Catechism – Entangling Christian History* (**14-16 Mai 2014**) care a avut loc la Oslo, fiind organizată de Universitatea din Oslo și Cluster Asia and Europe (Heidelberg).
- 'Aural or Visual? The Experience of Worship in Early Modern Transylvanian Lutheran Churches' la conferința internațională *Reformation Studies Colloquium*, Murray Edwards College, Cambridge, **10-12 septembrie 2014**.
- 'Saints in the Church and in the Prayers of Mankind: attitudes towards God's creatures' in early modern Transylvania' la conferința internațională *Church Reforms and the Cults of Saints* organizată de *Croatian Hagiographic Society, Hagiotheca* care a avut loc la Universitatea din Zadar, **17-21 septembrie 2014**.
- „From Sacred to Ritual Space: The Transformation of the Chancel in Transylvanian Lutheran Churches of the Early Modern Period” la conferința internațională *Sixteenth Century Society Conference*, care a avut loc la Bruges, Belgia în perioada **18-20 august 2016**.
- „Lutheran Retables and Confessional Iconographic Programmes in Early Modern Transylvania” la conferința internațională *Reformation Studies Colloquium 2016*, care a avut loc la Universitatea din Newcastle, Marea Britanie în perioada **14-16 septembrie 2016**.

Ovidiu Ghitta

- „Despre modele devoționale, comportament liturgic și disciplină canonică în circularele românești ale episcopului de Muncaci Andrei Bacsinszky” la

simpozionul „Școala Ardeleană”, ediția a VIII-a, care a avut loc la Oradea în **12-13 aprilie 2013**.

- „Îndemnurile episcopului Petru Pavel Aron către preoții săi” - la Simpozionul Petru Pavel Aron 250, Blaj **9-10 martie 2014**, organizator Arhiepiscopia Majoră Greco-catolică de Blaj.
- „Egy „szabálytalan” összeírás tanulságai. Simon, tományi görög katolikus lelkész konskripciója 1773-ból” la *Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet*, Budapest, **13 februarie 2015**.
- „The Teachings of Bishop Petru Pavel Aaron to His Clergy” la conferința internațională *The First International “Epaminonda Lucaciu” History Symposium: Historical Stages and Moments of Romanian Greek-Catholic Church in North America* care a avut loc la Cleveland, Ohio (SUA) în perioada **12-14 mai 2016**.
- „Despre lege și fărădelege într-o epistolă a lui Petru Pavel Aaron” la conferință națională *Violență, societate și modernizare în spațiul românesc (sec. XVI-XX) Marele război, sfârșitul modernității?* organizată de Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca în perioada **2-3 iunie 2016**.

Carmen Florea

- ‘Patrons in the Diocese: the Transylvanian Episcopate and the Channeling of Saints’ Cults’ la *Cuius patrocinio tota gaudet regio. Saints’ Cults and the Dynamics of Regional Cohesion* care a avut loc la Dubrovnik în perioada **17-22 octombrie 2012**.
- "The Universal Cult of the Virgin Martyrs in Late Medieval Transylvania" la atelierul internațional *Saints anciens et saints modernes: permanences, transferts, concurrences* care a avut loc la Universitatea din Rennes (Franța) în **1 Februarie 2013**.
- ‘Urban Charters and the Material Running of Transylvanian Friaries’ la atelierul internațional *The Material Running of the Mendicant Friaries in Central Europe (c. 1220 – c. 1550). Towards an Inventory of Textual Source* ținut la Praga în cadrul proiectului MARGEC în **25 martie, 2013**.
- ‘The Role of the Franciscan Order in Shaping Cultural Identity’ la workshop-ul explorator *Monasteries in the Shadow of Empires: Comparative Approaches to the Role of the Cistercian and Franciscan Orders in European State Building (Twelfth to*

Fifteenth Centuries) ținut la Eichstaett, Germania în perioada **7-9 Octombrie 2013**.

- "Non-textual sources for the mendicant economy in East-central Europe (ca. 1220 - ca.1550): architecture, archaeology, urban topography" Central European University Budapest **21-22 noiembrie 2013**.
- Participare la workshop-ul „Franciscan Observance and the Construction of Europe” Central European University Budapest **23 noiembrie 2013** organizat de Letizia Pellegrini și Gábor Klaniczay.
- ‘The Mendicant Ideal of Poverty in Late Medieval Transylvanian Towns’ la conferința *La pauvreté au quotidien/Everyday poverty (ca. 1220-ca. 1550)*, Wrocław, **21-23 mai 2015**.
- „St. John of Capistran's Mission to Transylvania: a Historiographic Perspective” la conferința internațională *La missione di Giovanni da Capestrano e il processo di Europe Making nel quattrecento: lo stato dell'arte nella storia e nella storiografia nell'Europa danubiana e balcanica*, organizată de Universitatea de Studii din Macerata (Macerata -Italia, **25 noiembrie 2015**).

Mária Lupescu Makó

- Participare fără lucrare în **15-20 iulie 2012** la Nuremberg, Germania la Congresul Comitetului Internațional de Istoria Artei cu tema *The Challenge of the Object. Die Herausforderung des Objekts*.
- "in refrigerium anime ipsorum..." Középkori lélekváltság-adományok” la conferința națională *Ziua Culturii Maghiare în Transilvania*, organizată de Societatea Muzelului Ardelean în **23-24 noiembrie 2012**.
- ‘Testaments and Donations Concerning the Dominicans, Franciscans and Augustinian Hermits in Transylvania.’ la atelierul internațional *The Material Running of the Mendicant Friaries in Central Europe (c. 1220 – c. 1550). Towards an Inventory of Textual Source* ținut la Praga în cadrul proiectului MARGEC în **25 martie, 2013**.
- ‘ „Pro reparatione et refectioe monasterium...” Cékirányos kegyes adományok a középkori Erdélyben / „Pro reparatione et refectioe monasterium...” Donații pioase cu destinație specială în Transilvania medievală’ la conferința *Arhitectura*

religioasă medievală din Transilvania/ Középkori egyházi építészet erdélyben care a avut loc la Satu Mare (România) și Papos (Ungaria) între **8 și 10 martie 2013**.

- „...arani es ezöst mivetis, kicintől fogvan mindeneketth ... haggia ez w szerelmes hites attiafianak” – Az erdélyi anyagi kultúra aspektusai a 17. század első felében” (“Gold and silver objects, from the little ones, all of them ... she left to her most beloved husband”. Aspects of the Transylvanian material culture in the first half of the 17th century) la conferința internațională *Gabriel Bethlen și Europa* **24-26 octombrie 2013**.
- „Material Culture - Remembrance Culture in Late Medieval Transylvanian Towns” la *Cities in Europe, Cities in the World. 12th International Conference on Urban History*, organizată de European Association for Urban History, **3-6 septembrie 2014**, Lisabona, Portugalia.
- “Piety and Remembrance of the Transylvanian Noble Testators in the Late Middle Ages.” La *Cultural Heritage and the Innovation of Humanities in the 21th Century*, organizată de Universitatea din Debrecen între **8-9 Octombrie 2014** la Debrecen.
- „(Nu) haina îl face pe om – Îmbrăcămintea și purtătorii ei în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVII-lea” la *Inventare de averi din secolele XVII-XIX*, organizată de Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu, **26-27 septembrie 2014**, Sibiu.
- „Erdélyi Szent Márton kultuszhelyek” (Locurile de cult transilvane ale Sfântului Martin) la conferința internațională: *Via Sancti Martini - Szent Márton útjai térben és időben* (Via Sancti Martini – Călătoriile în spațiu și în timp ale Sfântului Martin), organizată de Institutul de Istorie a Academiei Maghiare, Primăria Municipiului Szombathely, Oficiul de Programe Sfântul Martin și Episcopia de Szombathely, la Szombathely, Ungaria (**15-17 Aprilie 2015**)
- „Renewal after Reform in Medieval Transylvania” la Congresul Internațional Medieval: *Reform and Renewal*, organizat de Institutul de Studii Medievale a Universității Leeds, la Leeds, Marea Britanie (**6-9 Iulie 2015**)
- „Zis și scris: Vorbirea și scrierea în testamente” la Conferința internațională: *Writing and Society in Transylvania, 13th-17th Centuries*, organizată de Institutul

de Istorie "George Barițiu" a Academiei Române Filiala Cluj-Napoca și Facultatea de Istorie și Filosofie a UBB, Cluj-Napoca, România **(17-18 Septembrie 2015)**

- „Sending Greetings during the Great War” (împreună cu Radu Mârza) la Conferința internațională: *World War I. The Other Face of the War*, organizată de Centrul de Studii Transilvane a Academiei Române, Institutul de Istorie a Universității Karl Franzens din Graz și Facultatea de Istorie și Filosofie, UBB, la Cluj, România **(12-14 Octombrie 2015)**
- „Egy régi-új forrástípus kutatása: testamentumok. Erdélyi körkép” (Cercetarea unui izvor vechi-nou: testamente. Panoramă transilvană) la Conferință internațională: *Erdély történetével kapcsolatos kutatások helyzete napjainkban (16-19. század)* (Stadiul cercetărilor legate de istoria Transilvaniei în zilele noastre, secolele XVI-XIX), organizată de Institutul de Istorie și Școala Doctorală a Universității Eszterházy Károly, la Eger, Ungaria **(5-6 Noiembrie 2015)**.
- „Domonkosok a középkori Erdélyben” (Dominicani în Transilvania medievală) la conferința internațională *Domonkos szentek és szent helyek* organizată de *Institutul de Religie și Teologie al Filialei Teritoriale a Academiei Maghiare de Științe din Debrecen și Plebania Dominicană Sfântul Ladislau din Debrecen*, Debrecen, Ungaria în **20 mai 2016**.
- "Pro memoria futurorum." Piety and Remembrance of the Transylvanian Testators in the Late Middle Ages” la conferința internațională *Les couvents mendiants dans l'économie du sacré en Europe centrale (v.1220-v.1550)*, organizată de Universitatea Rennes 2 în cadrul programelor de cercetare CERHIO CNRS UMR 6258 și MARGEC al Agenției Naționale de Cercetare din Franța, Rennes, Franța în **2-3 iunie 2016**.
- „Jakó Zsigmond, a történettudós” (Istoricul Zsigmond Jakó). La o conferință locală, *Jakó Zsigmond centenáriumi megemlékezés* (Comemorare centenară Zsigmond Jakó), organizată de Societatea Muzeului Ardelean, Cluj, România în **13 octombrie 2016**.
- „Pro memoria perpetua.” Az emlékezés stratégiái a késő középkori Erdélyben” (Pro memoria perpetua. Strategii de comemorare în Transilvania medievală), la conferința națională *Emlékezet és felejtés* (Memorie și uitare), organizată de Societatea Bolyai și UBB, Cluj, România în **21-22 octombrie 2016**.

- „Benedek, Erdély első domonkos püspöke” (Benedict, primul episcop dominican al Transilvaniei) la o conferință internațională, *Domonkosok – Történelem és történetiség között* (Dominicani – Între istorie și istorisire), organizată de *Institutul de Religie și Teologie a Academiei Maghiare de Științe și Provincia Maghiară a Ordinului Dominican*, Székesfehérvár, Ungaria în **2-3 noiembrie 2016**.
- „Az üdvözülés útjai – Koldulórendi konfraternitások Kolozsváron” (Căile mântuirii – Confraternități mendicante la Cluj) la o conferință internațională în a cărei organizare a fost de altfel implicată, *Cluj-Napoca/Kolozsvár/Klausenburg – 700*, organizată de Facultatea de Istorie a Universității Babeș-Bolyai, Universitatea Sapientia, Societatea Muzeului Ardelean, Cluj-Napoca, România în **10-13 noiembrie 2016**.

Ciprian Firea

- ‘Dispersed Parts of a Medieval Liturgical Ensemble. The Altarpieces of St. Mary Church in Sibiu/Hermannstadt (Transylvania)’ la *International Medieval Meeting Lleida. Consolidated Medieval Studies Research Group "Space, Power and Culture"* (Spania, **25 iunie – 1 iulie 2012**)
- “Donatori și memorie în bisericile medievale din Transilvania. O cercetare a surselor vizuale și documentare (sec. XIV-XVI)” la conferința *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania/ Középkori egyházi építészet erdélyben* care a avut loc la Satu Mare (România) și Papos (Ungaria) între **8 și 10 martie 2013**.
- *Femei donatoare de “artă” în Transilvania medieval târzie* la “Simpozionul Național de Istoria Artei medievale și premoderne” din cadrul Zilelor Academice Clujene, Cluj Napoca **12-13 iunie 2014**.
- „Scriș și public în Transilvania evului mediu târziu. Câteva exemple de scriere monumentală și semnificațiile lor” în Conferința Internațională, **WRITING AND SOCIETY IN TRANSYLVANIA 13th-17th CENTURIES**, Cluj (**17-18 Septembrie, 2015**).
- „Simboluri și programe heraldice în Transilvania evului mediu târziu – câteva deschideri” în Colocviul Național *Puterea cuvântului, a exemplului și a simbolului*, Iași (**29 octombrie 2015**).

- „Bisericile urbane medievale din Transilvania și memoria donatorilor. Studiu asupra mărturiilor vizuale și documentare” la la conferința națională *Locuri ale memoriei în spațiul urban* care a avut loc la Bistrița în perioada **3-4 iunie 2016**.
- „Breasla pictorilor din Bistrița la sfârșitul evului mediu și un statut nou descoperit” la conferința națională *Zilele Academice Clujene 2016. Simpozionul Național de Istoria Artei Medievale și Premoderne* care a avut loc la Cluj Napoca în **19 mai 2016**.

Finalul proiectului desfășurat între 2011 și 2016 îndeamnă la reflecții referitoare la atingerea scopurilor propuse. Membrii echipei au reușit să finalizeze cercetările inițiate, fapt demonstrat de publicațiile apărute pe parcursul acestor ani. Mai mult, obiectivul mai ambițios de a nuanța paradigme interpretative cum ar fi „confesionalizarea” care a fost pusă într-o relație fermă cu elementul vizual sau „patronajul” care a fost explorat din perspectiva poziției plebanului ca reprezentant al unei comunități și de a adapta concepte la realități locale, așa cum s-a întâmplat în cazul „religiei civice” care a fost folosit pentru a explora implicarea laică în constructul unui cult la nivel urban, sau în cazul noțiunii de „superstiție” al cărei conținut a fost redefinit pentru a îngloba inițiativa laică a fost atins prin cercetările întreprinse în cadrul proiectului. Ajustarea noțiunii de construct identitar confesional pentru a include elementul vizual într-o înțelegere extinsă a acestuia este o altă contribuție semnificativă a proiectului. Cele mai importante rezultate ale echipei se regăsesc la nivelul metodei care a insistat pe o revalorizare prin noi lecturi, mai ales din perspectivă culturală a unor documente prescriptive de la care nu se mai așteptau surprize. Echipa a demonstrat prin panopia de cercetări întreprinse că un document normativ, fie el circulară episcopală, statut de breaslă sau testament nu oferă informații doar pentru o reconstituire a punctului de vedere al elitei ci și despre trăirile și așteptările unui segment social mult mai larg. În centrul acestei discuții a stat revizuirea conceptului de „religie populară” dislocat din centrul scenei istoriografice de interes pentru „culturi religioase” și am putea spune incluzând cazul Europei centrale, „culturi confesionale”. Este într-un sens prea devreme să estimăm impactul acestui proiect. Dar publicarea unor studii în reviste prestigioase și în volume publicate la edituri foarte cunoscute (Brepols, Brill, Ashgate), cu o rețea de distribuție care cuprinde majoritatea bibliotecilor universitare importante, afirmă intrarea rezultatelor acestui proiect în scena istoriografică internațională și integrarea în circuitul științific al disciplinei.